

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXVIII. évf.

November—December.

6-ik füzet.

Tudomány és katholicismus

Ész és szív, tudás és hit között összhangot teremteni, a vallás avult formáit a helyes irányban haladó tudomány vívmányai szerint átalakítani s azoknak megfelelő tartalmat adni: ez a valódi értelemben vett protestantismus alapelve. E szerint a vallás nem hatalmas falakkal körülölelt várhoz hasonló, melyben a mesterkélt fény és kihasznált levegő mellett olyan színtelen az élet; hanem inkább nyílt mezőhöz, melynek tiszta levegőjében a mosolygó nap behatása folytán az élet legszebb alakjai szabadon fejlődhetnek. Az alapelvűből kifolyólag régi vágya és törekvése az igazi protestantismusnak, hogy a vallás mezőit a tudomány által megvilágosítsa, s viszont a tudomány téreit a vallás által fölmelegítse. Vannak úgy az egyik, mint a másik oldalon túlzók. Vannak úgy a vallásnak, mint a tudománynak fanatikusai. Azonban mégis általánosságban elmondhatjuk, hogy a protestantismus kebelén az ész és szív már ma a legteljesebb összhangot megtalálhatja; vallás és tudomány nem ellenfelek, hanem a legszebb barátságban élő fegyvertársak. Többé nem egymás ellen, hanem egymás mellett küzdenek. Nem hogy kizárnák egyik a másikat, sőt közös haladásukat kölcsönösen biztosítják.

Nem így van a katholicismus kebelén. Itt elvileg nem fogadják el a vallás fejlődését. Az egyház dogmái „minden időre“, „tökéletesen“ és „kizárólagosan“ kifejezik a keresztényi szellemet. Az egyház nem *tanul*, csak *tanít*. Annak nincs szüksége semmi kívülről jövő világosságra, sőt maga az élet minden útját megvilágosítja. Isten-országa és egyház egyet jelentenek. Megvalósult Krisztus legszebb eszménye. Az egyház nem *keresi*, hanem *birja* a tökéletes igazságot. Az embernek nem lehet más hivatása, mint hogy az egyház csalhatatlan tekintélye előtt föltétlenül meghajoljon.

Ez a szűkkörű fölfogás reá veti árnyékát a kath. egyház egész életére. A Tertullian-féle „credo quia absurdum“ elvtől elkezdve a világi tudomány kicsinylésének és üldözésének ezerféle nemén át — egész a Galilei esetőig, mindenütt azt igyekezett bebizonyítani, hogy a világosságtól irtózik s annak bármely eszközzel ellentállani készen van. Sőt az újabb időben XVI. Gergely pápa 1832-ben kiadott főpásztori levelében is nyíltan kimondotta: „Miután az egyház a szentlélektől van megvilágosítva, valóban képtelenség erre valami ujitást vagy újjászületést ráerőszakolni, mintha valami hiánynak vagy homályosságnak lehetne kitéve“.¹ Utána IX. Pius az 1864-ben kiadott s hirhedté vált „Syllabus“-ában olyan elveket hangoztat, a melyek ha valóban birnának azzal a kötelező erővel, a milyent a kiadáskor hozzáfűztek, nemcsak a pápaságot, de az egyházat s az egyház valódi hiveit örökre elzárnák a műveltség áldásaitól, a tudomány világosságától és a haladással járó minden gyönyörűségtől, sőt a legteljesebb ellentétbe helyeznék a modern kor fejlődő culturájával. Így hogy többet ne enlitsünk ama kifakadások közül, melyekben el van ítélve az ész, a bölesészet és a tudomány, a legutolsó pontra hivatkozunk, melyben az új kornak ama legnagyobb „tévedése“ (?) foglaltatik, hogy „a római pápa kibékülhet, összeférhet, tartozik kibékülni s összeférni a haladással, a szabadelvűséggel s az új polgárosodással“.²

A legfelsőbb helyről hangoztatott ilyen elvek mellett nem csodálkozhatunk, ha a modern kor áradozó világossága a kívánt mértékben nem terjedhet az egyház belsejében. Nem csodálkozhatunk, hogy a tudománynak s különösen a bölesészetnek legkiválóbb képviselői a protestans egyházakból kerültek ki.

Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy a kath. egyház egyáltalában megvetette s teljesen kizárta kebeléből a tudományt. Ellenkezőleg arra sokszor nagy gondot fordított. Valahányszor tapasztalta, hogy a tudományok fejlődése valami tekintetben vészthozó lehet az egyházra, azonnal reáfordította figyelmét. Így a középkorban a scholasticus iskola nagy buzgósággal művelte a tudományok minden ágát, de csak azért,

¹ Hase K. „Protestans Polemika“ kézi könyve, ford. Hegedüs János. II. k. Bpest, 1875. 433. l.

² Syllabus 80. §. Romanus Pontifex potest ac debet cum progressu, cum liberalismo et cum recentí civilitate sese reconciliare et componere.

hogy a tudományos igazságokat annál könnyebben betemetesse a dogmák mélységes sirjába, vagy hogy azokat annál nagyobb erővel használhassa fel a hitformák támogatására. A tudományt nem *célnak*, hanem *eszköznek* tekintette. Ez mutatja a protestantizmus és katholicizmus közti különbséget. A míg amaz belső szükségességből ápolja a tudományt, addig ez külső politikából. A protestantizmus a tudomány örök igazságaival világosítja meg hittartalmát, a katholicizmus pedig a dogmák szolgálatába állítja azokat. Prot. felfogás szerint a tudomány az igazság fegyvere; kath. gondolkozás szerint a hierarchia szolgája. Itt csak addig van bece, míg a dogmák határai közt mozog, mihelyt azokat átlépi, azonnal a tévelygések országába csap át. A protestantizmus ujongó örömmel kíséri a tudomány helyes irányu haladását s korszakos vívmányait, a katholicizmus pedig remegő aggodalommal nézi független lépéseit. Mint hajdan Dágon bálvány ledőlt a szövetség ládája előtt, úgy követeli a katholicizmus a tudomány hajlongását a dogmák rendszere előtt. Az egyház soha sem tudott megbékülni a független tudomány gondolatával s különösen, ha valamiben ellentmondott egyik vagy másik dogmának, azonnal kész volt az ítélet, mely tévelygésnek nyilvánította a legszentebb igazságot is. Az egyház dogma-rendszerét úgy tekintette, mint Isten által emelt oltárt, a melylyel szemben semmiféle törekvésnek jogsultsága nincsen. Már pedig vallás és tudomány párhuzamosan nem fejlődhetik ott, a hol az egyiket változhatatlan, tökéletes isteni műnek tekintik, a másikat pedig az emberi ész tévelygésének és eszmezavarnak hirdetik.

Voltak ugyan egyesek, a kik a tudománynak ilyen szolgál szerezre való kárhoztatása ellen tiltakoztak s annak jogait kívánták érvényesíteni; de Róma kémkedő szemével nyomon kísérte az ilyeneket s minden eszközt felhasznált elhallgattatásukra, mi ha nem sikerült, következett az anathema. Ez a sors jutott újabb időben osztályrészébe a müncheni egyetemen az egyháztörténet tudós tanárának, *Döllinger* prépostnak, a ki a német tudósoknak 1863-ban Münchenben tartott gyűlésén nyíltan hirdette a tudomány szabadságát, mert „szabadság nélkül a tudomány ép oly kevéssé élhet, mint a madár az üvegharang alatt, melyből a levegőt kiszivatyuzták“. Később, a midőn a pápai csalhatatlanság ellen nyilatkozott s a tuda-

mány nevében jelt adott az ó-katholikus mozgalom megindítására, 1871-ben excommunicatióval sújtatott. Ilyen fegyverekkel igyekezett mindig a pápai hatalom a tudományt az egyház gyámkodása alatt tartani.

Azonban sem a pápák kardja, sem a kereszt, sem a halál képe nem tartóztathatja fel az igazságot útjában. Mint a csira a legkeményebb burkot is szétrepeszti, úgy a lélek is utat tör magának a dogmák sziklafalán, hogy Istenhez s az igazsághoz juthasson. A lélek jogait nem lehet örökre megsemmisíteni. A legnagyobb furfanggal összeállított rendszer útvesztőjéből is végre megtalálja a kivezető irányt, mely a való élet igazságaihoz segíti. Nincs hatalom, nincs fegyver, mely a lelket igazi hivatása teljesítésében örökre föltartóztathatná. Hiába valónak bizonyult a katholicismusnak minden erőlködése, melylyel az emberiséget a középkor sötétségében igyekezett tartani. A tudomány fejlődött és haladt a maga útján előre. Végül az egyház is észrevette, hogy a tudományok e nagymérvű haladásával számolnia kell, ha nem akarja a talajt lábai alatt elveszíteni. Meghallotta, hogy a hagyományos dogmák tömör falán is áthangzik a kiáltás: „Több világosságot!“ A mind nagyobb és nagyobb mérvben nyilvánuló követelés előtt végre meg kellett hajolnia. Gőgösen büszke fejét le kellett hajtania s a tudománnyal, melyet százéveken át kicsinylő megvetéssel lenézett, alku-dozni kezdett. Ennek folytán az újkor világosságából annyit magához engedett, a mennyit léte veszélyeztetése nélkül engedhetett és engednie kellett.

A geologia az a tudomány-ág, a melynek fejlődését a legújabb ideig a legnagyobb mértékben akadályozta a hagyományos egyházi felfogás. Ezért van, hogy a geologia, mint tudomány csak a legújabb időből való. Azonban, a midőn nagykorúságra juthatott, viszont ő tette ki a legnagyobb megpróbáltatásoknak a hagyományos egyházi felfogást. Egy óriási úr támadt a Mózes-féle teremtés-történet, a vizözön történelmi ténye és a modern geologia vívmányai között. A fölmerült ellentétek elsimitására a tátongó mélységes úr áthidalására vállalkozott Prohászka Ottokár legújában.¹

¹ Prohászka Ottokár: „Föld és Ég“, kutatások a geologia és theologia érintkező pontjai körül. II. kiad. Esztergom, 1902.

Mi, a kik az emberiség haladásán szívvel-lélekkel kívánunk munkálni, kik a vallás és tudomány együttes fejlődését hirdettük mindig: örömmel kísérjük ama mozgalmakat, melyek a katolikus egyházban is a lélek szabad működésére irányulnak s azt czélozzák, hogy a lélek confiskált jogai visszaszereztesse nek. Örömmel nézzük azokat a törekvéseket, melyek a hit és tudás között a megzavart összhangot helyreállítani igyekeznek, még akkor is, ha ezek nem járnak a kívánt eredménnyel; mert minden ilyen törekvés vágyat és közeledést jelent ama zászló felé, melyet mi régen kibontva hordozunk.

Prohászka művét nem minősítjük a katholicismus életében korszakot alkotónak. Nem is fogadjuk azzal az ujongó lelkesedéssel, melylyel a napi sajtó egy része¹ fogadta. Csak egy lépésnek tekintjük a czél felé, a mennyiben benne megnyilatkozik az a közös vágy, mely a katholicismus hiveit a hit és tudomány összhangba hozására készíti. Szép elvek hangoznak el benne; de mindezek a Jákob hangjai az Ézsau testében. A szép elvek a dogmákhoz való viszonyukban elvesztik minden erejüket s a szabad röptű tudós, mihelyt észreveszi, hogy testén reverenda van, készséggel lemond mindenről, csak hogy az egyház által megengedett korlátokon túl ne lépjen. Mégis — bár a kísérlet eredménytelennek bizonyult — igen érdekes és tanulságos e mű úgy a katolikus egyházra, mint reánk unitáriusokra nézve.

Már maga a gondolat olyan bizarr egy magát jó katolikusnak valló író részéről, a ki még hozzá reverendát visel. Geologia és kath. theologia! Milyen ellentétes gondolatokat ébresztnek ezek a lélekben! A geologia nem köti a tudóst a föld egyik vagy másik részéhez, hanem megnyitja előtte a föld egész kebelét, hogy annak különböző rétegeiben rejlő drága kincseket értékesíthesse; a kath. theologia megvonja az egyházi korlátokat, melyeken túl a theologus nem léphet. A geologia kiviszen a természet ölébe, hogy ott szíról-szinre szemléljük a való életet úgy, a mint volt és van; a kath. theologia nem számol a való élettel, az öntudat és hit nyilvánulásaival, hanem csupán a hivatalosan megállapított dogmákból építi föl a maga rendszerét. A geologia értésünkre adja a földnek az

¹ Budapesti Napló 1902. évf. 293. szám.

ezeréveken át, különbnél-különbféle formációkban történt fokozatos fejlődését; a kath. theologia ezzel szemben rámutat az egyház és dogmák változhatatlanságára. A geologia kitér a földön a különböző korszakokban a fauna és flora változásait, míg a kath. theologia a hitnek és vallási felfogásnak minden időkorban való ugyanazonosságát védi. A geologia „midőn a régi világok kőlapjait fejtegeti, s az azokban rejlő tengeri és édesvízi kagylókat, csigákat, furesa állat-lenyomatokat s idegenszerű növénykövületeket szemléli: el nem zárkozhatik e gondolat elől: nini régen itt erre felé más élet volt. S mennyire más! mily alakok? mily állatok és növények? idegenkedve nézi a régi világok mumiáit s lelki szemei előtt elváltozik a tájék, a szülőföld képe; más világ lép elébe“.¹ A kath. theologus pedig a régi világhoz tartozó, mumia-szerű dogmákra kénytelen ráolvasni, hogy azok élő alakok, a mai hitnek nyilvánulásai s nem mondhatja, midőn látja a mai kor ellentétes hitvilágát: „mily más élet volt itt hajdanában!“ A geologia előadja, hogy a föld alakulásának különböző változataiban különböző fauna és flóra pompázott s ma is az idő-, hely- és levegő viszonyai szerint különböző állat és növény-világ díszlik; a kath. theologia pedig azt hirdeti, hogy az egyedül idvezítő egyház légkörén kívül nincs hitélet, nem lehet megszerezni az üdvösség biztosítékait. A geologus nem nyugszik meg addig, míg a föld alakulásának titkait természetes okokból ki nem fürkészi; míg a kath. theologus a vallási titkok előtt kénytelen lemondani az ész jogairól s legfennebb a csoda-fogalmával kell megelégednie. A geologia felülemelkedett a föld alakulására vonatkozó meseszerű hagyományokon; a kath. theologia pedig védi és őrzi azokat a hagyományokat. Valóban igaz, hogy „a keresztény (értsd katolikus) világnézetet egyetlen egy tudomány sem tette ki oly nagy megrendüléseknek, mint a modern geologia“.² Mégis Prohászka O. arra a merész feladatra vállalkozott, hogy a modern geologia világánál vigye az új kor emberét nem a valódi ker. theologia igazságaihoz, hanem a kath. egyházba. Miként és mennyire érte el nagy célját? ezt kívánjuk még kimutatni.

Pr. műve a tárgyalás módszerének megfelelően két főrész-

¹ „Ég és föld“. 259 l.

² I. m. Bev. 1 l.

ből áll. Az elsőben ismerteti a modern fölfogást a világ és föld kialakulásáról és leszármazásáról, a másodikban, a megrajzolt modern keretbe igyekszik beleilleszteni a kath. egyházi hitet, vagy a mint ő mondja: „a keresztény gondolatot“. Merész, bátor és elszánt az író, mikor a szabad természet kebelén érzi magát. Biztos és könnyű lépésekkel halad az évezredes sziklákon és hatalmas hegyeken, hogy rámutasson a tűz és víz nagy munkáira. Behatol a föld belsejébe, hogy onnan napfényre hozza a különböző kőületeket, a fauna és flóra megszámlálhatatlan változatait, melyekről biztos tudással olvassa a különböző korszakokon át a föld kialakulásának történetét. És e szabad röptü munkájában, hol semmi korlátot nem lát maga körül egy-egy pihenő alkalmával, olyan édes biztatással él, olyan kedvező kilátásokat nyit, hogy az olvasó a legszebb remények között kíséri a legmeredekebb helyeken is abban a tudatban, hogy majd a czélhoz érve sokszorosan meglesz jutalmazva minden fáradsága.

Már a kiindulásnál olyan megkapó színeket talál a természet szépségének rajzolására, hogy vele együtt gyönyörködünk Isten remekének szemlélésében. De mi adja e gyönyört? Mi teszi széppé a természetet? *A lélek.* „Lélek nélkül nincs szép természet. A lélek öltözteti színbe, hangba, illatba, vízbe a rezgő anyagot, általa lesz a természet széppé, kellemessé, fény csak ott van, a hol szem nyílik, hang, dal, hármonia csak ott van, a hol a lélek hallgat; illat, íz csak ott van, a hol az érző ideget érinti s izgatja a szagtalan és íztelen tárgy; szem, fül, érző idegek nélkül csak sötét és néma rezgés van. Ime a lélekből feslik a színek, hangok, illatok, izek világa, belőle szakad ki, általa lesz széppé a természet“.¹ Még magasabb helyre visz Pr., midőn hirdeti: „A biblia nincs a tudomány ellen s a tudomány nem ellenkezik a bibliával; vagy ellenségnek tartjuk-e azt, ki művészi kézzel vonja le a leplet a lefátyolozott isteni arcról? Ne diskreditáljuk hát a tudományt; nem az ő romjaiból épült föl templomunk s oltárunk; ellenkezőleg szomjazzuk igazságait s *testvéri* örömmel nézzük haladását. Tudjuk, hogy az *értelem* és leánya a tudomány, a végtelen istenségből valók; föladatuk utána gondolni az Istennek örök hűségűs gondolatait“.² Erről a

¹ I. m. 9. l.

² I. m. 13. l.

dicső magaslatról, hova igazi örömmel kísértük, betekint a vallás világába is s arra felé is a legbiztatóbb kilátásokat nyitja meg előttünk, midőn így szól: „A vallásban is lehetséges sötét asketismus, egyoldalú, szegletes, szűk látókörrrel, sok jó akarat mellett nagy sivársággal. Kár e kedélyekért, hogy nem állanak a természetesség alapjára s nem párosítják az ideális irányzatot a lét harmonikus fölfogásával. A puszták prófétáihoz hasonlítanak, kik teveször övben járnak s a virágot tapossák. Sziklák s égbe meredő bércek ők, tiszták, derültek, meredek, de örvényes falaikra terméketlenül hullanak a nap meleg sugarai“.¹ „A zeloták és a fanatikusok nem a fénynek gyermekei, hiszen mindig sötétek; akár a tudománynak zelotái, akár a vallásosságának fanatikusai legyenek“.²

Ezek a szép gondolatok csupán arra valók, hogy bizalmat ébreszsenek a vezető iránt. Valóban a cél el is van érve. Készséggel megyünk vele az „isten nyomain“ „visszafelé“ a legelső ok gondolatáig. Erre nézve a modern tudomány sem talált jobb és megnyugtatóbb kifejezést, mint a bibliáé: „Kezdetben teremte Isten“. Igaz, hogy ez száraz metafizikai ismeret; de mégis ez kiindulási pontja a szépséges valóságnak. Itt kezdődik a föld élete s ebből kell kiindulnia történetének is. Mi volt az az „ősanyag“, melyből a világok fejlődtek? Erre nézve különböző feleleteket adtak a különböző időkben. Ma a tudományt a Kant-Laplace-féle elmélet uralja, mely szerint az őanyag izzó gőz- és gáz-átmosféra volt, a melynek gyors forgásából váltak ki az égi testek és a föld. A föld kialakulására ismét két egymással ellentétes elmélet tartja magát. Az egyik a plutonismus, mely a föld változásait a tűz munkájának tartja; másik a neptunismus, mely a víz műveire fekteti a fősulyt. Pr. egyiknek sem hódol feltétlenül, hanem a különböző közetektől ítélve, a tűz és víz együttes működéséből vezeti le a föld alakulásait. Mégis nagyobb előszeretettel a neptunismus iránt viseltetik, mint a mely inkább bibliai alapon áll. És ez elméletek ismertetésénél olyan figyelmeztetést intéz a tudományhoz, melyet éppen a katholicismusnak kellene megérteni és alkalmazni: „Ne ragaszkodjunk nagyon szisztémákhoz; dolgozzunk s *keressük* az igaz-

¹ I. m. 9. l.

² I. m. 13. l.

ságot. Ne szorítsuk bele a valót részletes felfogásunk keretébe ; ez a keret csak papiros ; a világot nem tartja meg, de a mi föl- ismerésünknek papirosból való békó is elég“.¹

A tűz és víz műhelyében készül a föld, alakulnak a kőzetek. Kiemelkednek a földségek s elhelyezkednek a vizek. Így nyerte a föld az évek megszámlálhatatlan hosszú során a mai „modern ábrázatát“. Minő korszakokon ment át a föld, míg mostani ábrázatát nyerte ? Mikor miféle kőzetek alakultak ? Erre a kérdésre felel az úgynevezett formatio-tan, mely nem a kőzetek egyneműségére, hanem az azokban található élet-maradványokra, kővületekre épít s azokból rajzolja meg a geológiai korszakokat. Az egymásután következő geológiai korszakokban mind más meg más élet maradványaival találkozunk és pedig folyton fejlődő és tökéletesedő formákban. Miképpen keletkezett ez a fejlődő élet a különböző geológiai korszakokban ? Erre nézve voltak, a kik azt állították, hogy minden korszak végén valamely világra szóló katasztrófa teljesen megsemmisítette az életet, úgy a faunát, mint a flórát s a mikor az újabb korszakban a világ fölépült romjaiból, akkor Isten a változott körülményeknek megfelelő életet teremtett ismételten (Cuvier). Ezzel szemben van az újabban általánosan elfogadott evolutio-tan, mely szerint a megváltozott körülmények s kivált az élet-erőnek belső törvényei szerint egymásból fejlődnek az élet alakjai. Pr. az evolutio tanát úgy tekinti, mint a tudományok egy újabb „tünetét“, mely a maga elébe tűzött nagy feladatát nem tudja megoldani. Különösen az evolutio radikális irányával: a darvinismussal nem tud kibékülni s annak mielőbbi kimúlását jósolja. Szerinte az evolutiót így lehet fölfogni : „A teremtő tényleg befektetett némely alakba, lehet hogy mindenikbe bizonyos *plaszticitá-t*, mely azután a körülmények szerint kifejlődik s az állatnak új alakot ad, vagyis inkább új állatfajt állít a létbe“. Ez elváltozásoknak oka nem a környezet, a tervtelen variatio, nem a létért való küzdelem ; ezek a külső körülmények csak nyomást gyakorolnak annak a belső plasztikus erőnek ébredésére és az esetleges iránynak érvényesülésére“.²

A kath. egyház korábban nagy ellenszenvvel viseltetett

¹ I. m. 50. l.

² I. m. 281. l.

az evolutio iránt, mivel az az egész felfogásával ellentétes irányt követ, a mennyiben az ő transcendens istenét kiküszöbölni látszik a világból s inkább az isteni immanentia mellett tesz bizonyosságot. Pr. mint szemes diplomata a közvetítő szerepére vállalkozik, midőn így szól: „Viseltessünk mi is nagy érdeklődéssel e kérdések iránt s számüzzünk minden ellenszenvet és teoretikus ellenkezést az evolutióval szemben; ne féljünk, hogy ezután háttérbe szorul az Isten s materialismussá vékonyodik világnézetünk“. „Régen azt gondoltuk, hogy minden fajt, minden alakot külön teremt Isten; gyönyörködtünk a mintázó istennek szorgalmán és apró rajzokon, finom szinezésen visszatükröződő gondolatain s ime most háttérbe szorul az Isten! gondolatait, terveit, a természet folyása valósítja meg. De kisebb lett-e ez által Isten? Nem!“¹

Hát vajjon az evolutio mellett, hogy fejtsük meg az ember létét? Közvetlenül vagy közvetve teremtette-e Isten? Vagy talán elfogadjuk azt, hogy teste az evolutio lépcsőin alakult ki s lelkét közvetlenül Isten teremtette? E kérdésre különböző vélemények (Snell, Hamann O.) ismertetése után Prohászka így nyilatkozik: „Az emberi lélekkel felsőbb, különálló világ kezdődik; azzal szemben a testi, fizikai ember csak alapvetés, aláépítés. Az emberi lélek teremtése Istennek külön aktusa; hogy aztán a testet honnan vette hozzá, az ez idő szerint biztosan el nem dönthető“.²

Az elősorolt elvi kérdések tisztázása után adja Pr. a föld történetét ó-, közép-, új korra és több kisebb korszakokra való felosztással kimutatva, hogy a fejlődés a következő fokozatokat tünteti fel: szervetlen anyag, növényzet, állatvilág és emberi élet.

Eddig sem értettünk mindenben egyet a mi nagy rábeszélő tehetséggel bíró vezetőnkkel, a ki nagy hangon magasztalja a tudományt s még sem bizik eléggé benne. Mégis örömmel követtük, mert az elfogulatlanság látszatát ébresztette bennünk s felfogásában a csillogó frázisokon keresztül is óriási haladást tapasztaltunk a világi tudományokra nézve a katholicismus

¹ I. m. 290 l. V. ö. Péterfi D. „Czélirányos darwinismus és isten eszméje“. Ker. Magv. XVIII k. 275 l.

² I. m. 320 l.

régebbi felfogásával szemben. Miért kell, hogy ezután a saját elveire ráczáfoljon? Miért kell abból a szépséges való világból, a hol a nap ragyogásában, a virágok illatában, a szünpompás természet fonságében gyönyörködtünk s az élet folytonos fejlődését élvezettel szemléltük: a dogmák költött világába térnünk s a valóság élő alakjai helyett a képzelődés kores-szülöttjeit vizsgálunk? A tudósnak szabadon röpkedő lelkét miért huzza le a reverenda a magasból, hogy az egyház szolgálatába állítsa s önmagával ellentétbe hozza? Igen, mert az a sok szép mező bejárása, az égbe meredő sziklák megmászása, ama nagy tudás és jártasság bemutatása, a tudományok végtelen magasztalása ... mind csak azért történik, hogy a végén rámondhassa: „ime mi a tudományt szeretjük, érte lelkesülünk, az igazságot kutatjuk ... mégis katolikusok vagyunk“; mert a mai kor kritikája, ha belefur a mélybe, mindenütt erős sziklarétegre akad; ez a réteg: a *katholikus igazság*.¹ Meg ne rémüljetez hát hitfeleim. A mi vallásunk és a tudomány között nincs semmi összeférhetlenség. Az én példamból láthatjátok, hogy lehet valaki a világi tudományokban teljesen jártas, tudós és mégis jó katolikus. Ime, ezek fejezik ki Pr. valódi célját. E cél felé való haladásban sok minden jót mond. Megjelöli a vallás és tudomány összhangjához a helyes irányt, midőn mondja: „keressük föl azt a szempontot, melyre állva egymásba folyini látjuk a tudománynak s a vallásos életnek esodálatos köreit, azt a két kört, melyet két fénysugár ir le, az egyiket az észnek, a másikat az istenszeretnek sugára, s vágjuk le azt a szentségtörő kezét, mely hogy az egyiknek fényét növelje, a másikat kioltja“. „Értelmetlenség, maradi gondolkozás, elfogultság, az új eszinek nem értése, az új kor szükségleteivel való megismerkedés hiánya az a véka, mely alá a ker. igazságnak szövéténekét kritikus korokban rejteni lehet.“² Azonban ezek a szép kijelentések a Pr. ajkain csupa frázissá laposodnak. Ha ezeket mint elveket úgy tekintik s hozzájuk végig ragaszkodnak; ha azzal a bátorsággal tör magának utat a dogmák sziklafalán is, mint a milyent a tudomány mezején mutatott: akkor méltán tapsolnánk neki s mint messze világító prófétát úgy üdvözölnők. Így csak megmutatta az utat; de maga nem ment azon előre. Neki „a kath.

¹ I. m. 449 l.

² I. m. 414 l.

igazság sziklarétegén“ túl mennie nem lehetett. Pedig ott találta volna meg az igazi vallás legdrágább kincsét: a valódi ker. igazságot. Azonban ezt a dicsőséget egy későbbben jövő merészebb prófétának tartotta fenn. Maga megelégedett az úttörő szerény babéraival.

Ezeknek igazolására vizsgáljuk meg, hogy a megrajzolt, modern keretbe, miképpen igyekszik beilleszteni „a keresztény (értsd katolikus) gondolatot? Miképpen egyeztethető össze a föld alakulásáról való mai ismeretünk a Mózes-féle teremtés-történettel? Itt lép előtérbe a buzgó egyházi férfi, ki a katholicismus ősi tanításait az új-kor zománczával igyekszik bevonni. A mai tudományt a szentírás kosmogoniájának a szolgálatába állítja s azt mondja, hogy a Mózes leírásához egyetlen egyházi atya sem irt jobb commentárt, mint az új-kori tudomány, a mely éppen azt bizonyítja, hogy a teremtés úgy és abban a sorrendben történt, a mint azt Mózes előadja.¹ Hogy jutott Mózes a teremtés történetéhez? Isten Ádámnak „visiokban“ kinyilatkoztatja azt.² Bizonyosan a hagyomány útján jutott el Mózesig, a ki azt írásba foglalta. Fejtegetéseit még sem kell tudományos igazságoknak tekinteni; mert őt Isten nem „tudóssá“, hanem theologussá avatta. Az Ur csak „theologiáról gondoskodott; természettudását a fejlődésre bizta“.³ Eltekintve attól, hogy a Mózes theologiája még kath. felfogás szerint sem az Isten végső akaratja, milyen igaztalannak tűnik fel az Ur, a ki egy irányban évezredekre vagy örök időkre kiható világosságot áraszt az ő hűséges szolgájára, a más irányban pedig teljes tudatlanságban hagyja. A teremtésnek hat napra való felosztása költői „simbolismus“, mely az ezer éveknek azt a sorát jelenti, melyben a föld kialakult. De ez Pr. szerint még sem azt teszi, hogy a szentírásban nincs semmi természettudományos objectiv elem; mert a teremtés sorrendje mind csupa „positív történeti adat“.⁴ Azért mégis óva int, hogy ne menjünk a bibliához természettudományt tanulni. Mintha csak azt a kath. igazságot hangoztatná: „Azt a könyvet Isten csak az egyház gyámködása alatt álló theologusok számára íratta; reverenda nélkül

¹ I. m. 13 l.

² I. m. 396 l.

³ I. m. 397 l.

⁴ I. m. 398. l.

abba ne kontárkodjék senki“. De hát akkor Pr. is miért foglalkozik természettudománnyal, ha a biblia és tudomány között olyan éles határvonal van, hogy azt átlépni nem lehet? Különben is meglehetősen érthetetlen az eljárása akkor, a mikor egy egész vaskos kötetten át arra törekszik, hogy vallás és tudomány között összhangot teremtsen s nyíltan bevallott ezélja az, hogy a modern kor világnézlete és a kath. hittudat között a békét helyreállítsa s mégis a végén azt mondja: „Az emberi tudománnyal különben sem lehet állandó és végleges békét vagy szerződést kötni; mert theoriái változók s a ki teoriákra alapítja a hittételeknek bizonyítását vagy teoriákkal akarja kimutatni, hogy a hit dogmái mennyire egyeznek a tudománnyal, gyakran nagyon megjárja; mert néhány év múlva az addig divatos elmélet elveszti népszerűségét, más theoria lép helyébe s a theologusnak ismét új megegyezéseken kell törnie fejét.¹ De hát akkor eddig miért dicsőítette a tudományt s miért állott szóba vele, ha az éppen ennyire megbizhatatlan? A Mózes leírását miért olvassa az evolutio-tan félvilágánál? Hát ha a következő kor más világosságot gyújt s akkor azok a „visiók“ más szint fognak mutatni? Mi lesz akkor az Isten csalhatatlan művével: a bibliával? Mert Pr. ha az egy teremtés történetre nézve félig-meddig meg is engedi, hogy „visió“, de már a biblia többi része mind objectív valóság. Jól értesült mindenütt s a történeti igazságot mondja el. Ne hogy hát valaki schismával merje őtet vádolni. Hisz a szentírás csalhatatlanságában.² Annak szavahihetőségéből semmit sem akar levonni, nehogy utat nyitson annak a rationalismusnak, mely a *csodát* kiküszöböli. Többé nem gondol a tudománnyal, melyet annyit dicsőített, nem számol a józan észszel „mely a végtelen istenségből való“, nem hallgat a tapasztalatra, mely hangosan tiltakozik ellene: védelmébe veszi a múlt idők gyerekes képzelődését: a *csodákat*.

Mi a csoda? „A végtelennek oksági viszonya a természethez.“ Ilyen csoda a „teremtés“ is. A ki teremtést tanít, az a csodákat is lehetségesnek állítja“. Ha e szavak értelme az volna, hogy a mit értelmünkkel meg nem foghatunk, az ismert törvényekből meg nem magyarázhatunk: az csoda, akkor készséggel

¹ I. m. 400. l.

² I. m. 402. l.

aláírnók azokat. De Pr. csoda alatt Istennek a rendes törvényektől eltérő működését vagy a világon kívül levő Isten „fizikai hatását“ érti. Ezért kell, hogy a következő ellentmondásba essék: Isten, ki olyan mint a „kétszerkettő“ vagy mint a „szükségesség“ „lökve, nyomva, emelve, lendítve *nem lép föl önmagában sehol; a hol föllép, ott csoda történik*“.¹ Ha tehát a tudomány azt tanítja, hogy Isten nem a világon kívül álló lény, a honnan tetszése szerint belenyul a világ rendjébe, akkor miért kell az Isten rendkívüli közbenjárásait: a csodákat úgy védeni? Azért, mert ez már dogma. Ezzel szemben pedig bármit beszéljen a tudomány, kézzel foghatólag bizonyítsa be az egységes világrendet; de a csodáknak mégis meg kell állaniok. Ami pedig azt az állítást illeti, hogy a teremtés is ilyen értelemben vett csoda, azt mi a leghatározottabban tagadjuk. Mi hiszünk teremtést és még sem hiszünk csodákat. A teremtés ugyanis nem egy a világon kívül álló „metafizikai ok“ „fizikai hatása“, a mi képtelenség; hanem a világban bennlevő Isten műve, „ki maga fejtí ki erélyét a természet minden erőiben“.² E szerint Isten nem csak kezdetben teremtett, hanem folytonosan teremt az által, hogy a maga fölséges gondolatait újabb meg újabb formákban juttatja kifejezésre. Ez a felfogás, a mely nem pantheismus, eloszlatja a vallás és tudomány közti ellentétet s megszünteti azt a dualismust, melyet Pr. a maga csodamagyarázatával fentartani kénytelen. Ezen a ponton ütközött össze eddig is a tudomány a vallással. A protestantismus tisztázta a maga álláspontját. Prohászka egy lépéssel sem vitte előbbre a katholicismus ügyét. Szerinte ugyanis Isten két könyvet vezet: az egyik a „természetfölötti rend“, a másik a „természeti rend“ könyve. Miképpen egyeztethető össze ez a kettős könyvvezetés a tudománnyal, mely ezzel ellentétben egységes világrendet tanít? E kérdésre Pr. ismét csak azzal felelhet, hogy rendretasítja a tudományt, mondván: „A természettudomány azt kutatja, hogy mik a természetnek erői? a szentírás azt mondja, hogy a természeti erőkn túl mi történt egyszer, hogy mit művelt az Isten“.³ Mi köze a tudománynak a biblia csodáihoz?

¹ I. m. 440. 1.

² Armstrong: „Isten és lélek“ ford. Péterfi D. 42. 1.

³ I. m. 402. 1.

Azok a kath. theologusuk számára irattak meg. A csoda mint „természetfölötti tény“ nem tartozik a természettudomány keretébe, a mely a természeti erők tudománya. Ime ez az a fegyverbarátság, melyet Pr. e ponton is köt a tudománnyal. Nem bánja, bármit műveljen a tudomány, bármily irányba haladjon, csak hogy az egyház sötét éjébe be ne vigye a maga lámpá-sait. Miért? Azért, mert abban az esetben a múlt idők által teremtett sok érthetetlen titokról lehullana a lepel s különösen a csoda számüzetnék a dogmák országából s ezzel meglyukadna az a hajó, mely a „katholikus igazságokat“ szállítja s alámerülne mindenestől a modern kor tengerébe. Prohászkanak természetesen ezzel ellenkező visiója van. Ő látja azt a jobb kort, a melyben majd „sajnálattal“ és „részvétellel“ fog letekinteni a rationalis theológiára, „melynek reszketeg kezéből a tudomány kiütötte a bibliát s most ott áll szegyenében és tehetetlenségében a nagy észelvi hatalom.“ „Ez történik — mondja tovább — ha valaki leszegzi gondolatait a deszkához, mely koporsója lesz, ha lecnyevezi szárnyait a lépes-vegyőhöz, melyet nem ő tart; de a mely őt fogja le“.¹ Ez a látomás a rationalismusként szól ugyan, de teljesen a kath. theológiára illik. Mintha csak azért dorongolná az elsőt, mely e tekintetben a legkevésbé sem hibás, hogy az utóbbit ébressze föl százéves álmából. Mindezek után is a természettudományt a theologia „előcsarnokában“ szívesen látja. Mivé zsugorodott össze a könyv elején hangoztatott „testvéri“ szeretet!

Lehet-e hát a modern gondolkozó jó katolikus? Igen, de csak úgy, ha a mikor a vallás szentélyébe lép, leoldja a tudomány saruját. Viszont a hívő lélek csak úgy lehet tudós, ha a tudomány templomába lépve leteszi kath. hitét. S ez lenne a kölcsönös vonzalmon alapuló frigykötés a vallás és tudomány között?! Ezért kellett annyi meredek helyet bejárnunk s annyi csillogó frázist hallani a tudomány magasztalására?

Mindezekből tisztán látható, hogy Pr. lehetetlen feladatra vállalkozott, midőn a tudomány és a katholicismus hagyományos formája között összhangot kívánt teremteni. Hogy lelkes és buzgó törekvése nem járt a kívánt eredménnyel, ez nem az ő, hanem a katholicismus hibája. Ezt különben maga is átlátja, midőn a sikertelen kísérlet végén „a modern ember vallásos-

¹ I. m. 423. l.

sága“ czimü fejezetben azt mondja: „keressük minél teljesebb és kegyelmesebb korrekturáját a naiv (vallási) fogalmaknak“; mert a vallás nem lesz ridegebb, „ha elveszti naiv formáit“. „A vallásnak is el kell mélyednie, egyik-másik naiv fogalmon túl kell adnia“. ¹ Az intézményekkel általában az a baj, hogy „megrögződnek s a fejlődést akadályozzák“. Ez a baj megvan az *egyházban* is. Ez ellen „legjobb orvosság a meleg lelkes szellem, mely az intézményeket átalakítani, átváltoztatni s a régiek helyébe újakat léptetni képes“. ² Végezetül hangzik a közös ohaj: „elfogulatlan hit és elfogulatlan tudomány után vágyódunk!“ ³

Pr. e sok tudással és nagy szorgalommal írott műve ismételten meggyőzheti a kath. világot arról, hogy a katholicismusnak, ha a tudománnyal fegyverbarátságban akar élni; ha a modern kor világnézetébe be akar illeszkedni: a megjelölt úton fejlődnie, haladnia kell... haladni az unitarismus felé.

¹ I. m. 443—444. ll.

² I. m. 449. l.

³ I. m. 450. l.

VÁRI ALBERT.

Loyson Hyacinthe Servetről.¹

A „szabad-gondolkozók“ nemzetközi congressusán, melyet a múlt nyáron Genfben tartottak s mely semmi nagy hatást nem idézett elő, az az óhaj nyilvánult, hogy Servet Mihálynak e városban emeljenek emlékoszlopot, tiltakozásul „a protestans klerikalismus“ ellen. Sem a genfi, sem más protestansoknak nem volt szükségük figyelmeztetésre; úgy az orthodoxok, mint a szabadelvűek részéről már évek óta többen szólaltak fel, hogy a türelmetlenség e nagy áldozata iránt, ki kétségtelenül szabadgondolkozó, de egyszersmind buzgó hívó volt, nyilvánosan rójják le a tisztelet adóját. Kitünő ellenfelének, Kalvinnak vétkét nem kell hogy szemére hányják, mert e vétek főleg tévedés volt; oly tévedés, mely nem a Kalviné, hanem abba úgyszólván az a százév és az előző százévek vitték belé.

Az elégtétel órája elérkezett és nemcsak a különböző protestans egyházak és különböző irányt követő protestansok vesznek részt abban, hanem minden igaz keresztény és minden szabadelvű ember. „Sírköve Servetnek sohasem volt, a mit pedig nem tagadunk meg egyikétől se azoknak, a kik minket elhagynak“. E megindító szavakat Claparède, a genfi egyháztanácsnak egy tagja, mondotta. Állítsunk hát sírkövet a champel-i halmon, azon a helyen, hol teste a lángoknak adatott és hamvát a szél-

¹ „Michel Servet brûlé vif à Genève le 27 octobre 1553. Discours prononcé à Genève par le Père Hyacinthe. Librairie Fischbacher, Paris“. Loyson Hyacinthe felolvasása, melyet Genfben a Servet emlék-oszlop ügyéért tartott. Servetért száll síkra a Kalvin mentésével. A mily szépen ír Servetről, épp annyira igyekszik menteni Kalvint; magát a tettet nem, de a tett miatt. Mindenesetre figyelemre méltó jele az időnek, hogy Servet nem az ő egyháza kötlékébe tartozó és ily jelentékeny egyéntől nyer megérdemlett méltatást. A tanulmányt itt közöljük egy pár helyi érdekű részlet elhagyásával.

nek szórták; de e sirkő nem egy kivégzettnek lesz a sirköve, hanem egy hősnék, még inkább egy mátyrnak emléke . . .

1553. aug. 13-án, vasárnap, egy fiatal spanyol --- alig volt negyvenkét éves --- érkezett Genfbe a „Rose-szálló“-ba, --- igen szép jelvény oly gyászos sorshoz. Nagytehetségű, sőt lángeszű tudós, de nem minden különlegesség és fenhéjázás nélkül; orvos-tudós és theologus egyszersmind, felfedezte a vérkeringést és a theologiának teljesebb átalakítását kívánta, mint az első hitjavítók. Szent Mihály angyalra hivatkozott, kinek a nevét kapta a keresztségben és az atyjától nyert Servet névhez hozzácsatolta korán elvesztett anyjának a nevét is, a Revès nevet és némelykor születése helye nevét --- Aragon városából, Villanovából való. Servet-y-Revès Mihály ekkor a Spanyol és Franciaországban dühöngő kath. inquisitio elől menekült, mert Franciaországban is dühöngött az inquisitio, de nem kevésbé félelmes kezekbe jutott, a protestans inquisitioéba, mely Genfben uralkodott.

Genf abban az időben Kalvin volt, a teljes hatalmú, mondhatnám csalhatatlan theologus, a szellemi dictator, és a nép és tanács egy részének ellenállása ellenére is az új Róma világi dictatora. Ez oly kicsiny, de egyszersmind oly nagy városban, melyre akkor egész Európa szeme nézett, találkozott szembe a két theologus, vagy inkább a két theologia: az egyik, a melyet hagyományosnak lehet a protestans reformban nevezni, s melyet ez a római egyháztól örökölt; és a másik, mely újítónak sőt forradalminak látszott, de régibbnek állította magát, mint az első, s a jövő, mint a múlt felől magát bizonyosnak hitte. A legmagasabb kérdések forogtak fenn: a módszerre nézve a szabadvizsgálódás valódi természete; a tan szempontjából Krisztus istenségének valódi jelentősége. Hozzáteszem, hogy a két küzdő fél, bármennyire nem egyenlő értékűek is, bár egymástól teljesen különböző lángszellemek is, meggyőződéseik mélysége, valamint ismereteik terjedtsége által méltó volt egymáshoz.

Mérgőzésük egyike volt a legemlékezetesebb szellemi viadaloknak, és hogy ha abba személyi kérdések is vegyültek, én azokat elhagyom; mert az ilyen kérdések, melyek az emberi természettől, mely valamely oldalon mindig gyöngé, elválaszthatlanok, a viadal ünnepies és tragikus nagyszerűségében semmi látnivalót nem nyújtanak.

I.

Kalvin és Servet egyformán elvetették a pápa és az egyház csalhatatlanságát. Nem a legnagyobb következetlenség és nevetséges fenhéjázás volt-e, mikor egyik úgy, mint a másik azt igényelte magának, hogy a teljes igazság birtokában van és ezáltal személyes csalhatatlanságukat állították?

Jegyezzük meg, hogy arra nézve, hogy az ember valamely igazságot teljesen bizonyosnak higgyen, az szükséges, hogy csalhatatlannak higgye magát abban az ítéletben, melyet alkotott. De ebből semmiképpen sem következik, hogy az ilyen csalhatatlanság alkalmazható a gondolat más tárgyaira és kiterjed az élet egész folyamára.

A gondolkozó, ki e névre méltó, nem követ el fenhéjázást, vagy esztelenséget, mikor bizonyosságot igényel, ha a megismerés minden eszközét felhasználta, melyet számára a természet és Isten adott és ha a körülmények olyanok, hogy minden tévedés kizártnak látszik.

Én magamat csalhatatlannak tudom, teljesen csalhatatlannak, és önöket is, a mikor a mennyiség- és a mértan elveit és tételeit erősítjük; vagy a mikor a szám és kiterjedés annyira bizonyos és mégis oly titokzatos világából az erkölcs nem kevésbé titokzatos és nem kevésbé bizonyos világába lépve, a kategorikus imperativust erősítjük, melyet nem mi hoztunk létre, hanem mely nekünk parancsol; mikor azt mondjuk, hogy a kötelességnek minden érdeket és minden szenvedélyt fel kell áldozni; hogy van egy parancsoló törvény, melyet az embernek el kell ismerni a lelkiismeret helybenhagyásában, mikor e törvényt megtartja és a szégyenérzetben, mikor áthágja!

Én csalhatatlan vagyok és önök is, a mikor ily igazságokat állítunk és nem kevésbé azok vagyunk akkor is, mikor a most nagyon vitatott és mégis a legelvitathatlanabb igazságra emelkedve a növekvő atheismussal szembe azt hirdetjük, hogy a természeti és erkölcsi törvények, melyek a világot kormányozzák, egy törvényadótól származnak, hogy maga ez a világ egy első okot és végczélt tételez fel, hogy következőleg Isten létezik.

Ez nem valószínűség, hanem bizonyosság.

Az erős szellemek, mint hajdan nevezték, többnyire gyöngeszellemek, a mennyiben erőszakosak. A hagyománnyal szakítva, egyre-másra lerombolják az igazságokat, mint tévedéseket, melyeket a hagyomány szállított rájuk, s melyek őket feszélyezik; de nem tudják újraalkotni azt, a mi a romok fölött van. Mikor tudományról beszélnek, csakis az anyagi tényeket veszik számba; az eszmék tudományát, melyek a tényeket megvilágítják és szabályozzák, elvesztették. Rájuk nézve nincsenek olyan elvek, melyek kényszerítő erővel hatnak és tartósak, nincs ismeretelő jel, nincs bizonyosság, a mint Clémenceau közelebbről a francia senatusban mondotta, nincs más igazság, csak az ember igazsága és minthogy az ember épp annyira változékony, mint sokszoros, az óra és a hely igazsága.

A protestantizmusnak a vallásban, a cartesianizmusnak a bölcselemben más a véleménye; és ezeknek erős hite az egyén gondolatának értékében, hozta létre az újkort.

Kalvin és Servet következetlensége nem az, hogy mindkettő a maga részéről azt hitte, hogy a bizonyos, változhatatlan, teljes igazság birtokában van, egy egyháznak jogerejű meghatározásain kívül, a mely egyház maga családhozható egyénekből van alkotva. Én csodálom meggyőződéseik erejét, az egyiknél az állítás, a másiknál a tagadás erejét és a mikor a tragikus pillanat bekövetkezett, a kor gyászos tévedése szerint az egyiknél azt az erőt, hogy öljön, a másiknál, hogy meghaljon. Mint a gondolatszabadságnak tanítványai, sem Kalvin, sem Servet nem volt következetlen, hogy ily árt csatolt az eredményhez, melyet a szabadságból nyert.

A mit én mindkettőnek feltudok, hogy nem fogták fel kellőleg azt, hogy az igazság, főleg a vallási igazság, még a mikor valósággal megnyerte is azt az ember, valósággal birtokában van is, sohase tökéletes; és hogy, ha mi nem akarunk egyszerre a nagyzás és szűklátkörűség hibájába esni, nem zavarhatjuk azt össze a többé-kevésbé homályos tükörrel, a melyen át azt nézzük, a többé-kevésbé hiányos formákkal, a melyekbe befoglaljuk. A visszfény nem a csillag, az öltözet nem a test, és az igazság mindig rejtve marad valamely részében előttünk és talán a legjobb és legistenibb részében.

Az ily csalódás ellen óv Pál apostol, ki bölcse és egyszersemind mystikus volt. Ő leírja a szellem különböző korait

gyermekségétől fogva a teljes érettkorig. Megmutatja az egyház emberét, mely arra van hivatva, hogy növekedjék, átalakuljon, bölcsőjének tökéletlen beszédét a férfikor nyelvévé és tudományává változtassa át, és a mikor e nyelv, e tudomány és maguk a prófétálások az ő idejüket és munkájukat elvégezték, akkor jön végül a tökéletes ismeret és azzal a tökéletes szeretet. „Mikor gyermek voltam, úgy szóltam, mint gyermek, úgy gondolkodtam, mint gyermek, úgy értettem, mint gyermek, minekutána férfivá lettem, elhagytam a gyermekhez illendő dolgokat“.¹

Hogyha a két ellenfél jobban felfogta volna e nagyszerű tant, Servet kikerülte volna a fenhéjazást és Kalvin a kegyetlenséget.

Más tekintetben a következetlenség inkább a Kalvin hibája, mint a Serveté. Ez különben közös hibája a XVI. száz és minden száz leghatalmasabb és legmerészebb reformatorainak. Csaknem mindenik reformátor féltette a maga reformját és abban a pillanatban, a mihelyt azt igényelhatték, hogy elvekre jutottak, megálltak a fél-igazságok útján. Luther és Kalvin a szentírásra úgy hivatkoztak, mint a hit legfőbb szabályára, de a szentírást alárendelték az egyházi hagyománynak még oly pontokra nézve is, melyeknél a hagyomány a szentírással ellenkezett. És hogy el ne hagyjuk a nagy vitát, a mely minket most elfoglal, mikor magához a Jézushoz kellett volna fordulni és tőle kérdezni, hogy ki volt Jézus, Kalvin a conciliumokhoz ment, mintha azok jobban megtaníthatták volna őt arra. Reá nézve éppen úgy, mint a katolikusokra „a négy első egyetemes zsinatnak a Krisztus volt az előlülője és a szentlélek a vezetője; azokat mint legszentebbeket kell tisztelni, mert határozataik a szentírásnak, mely a vallás ellenségei rombolásának ki van téve, tiszta és valódi magyarázatát tartalmazzák“. Ilyen nézetei voltak a nagy protestans theologusnak és tényleg a görög conciliumok határozatai azok, a melyek Servet „elpusztítását“ okozták sokkal rettenetesebb módon, mint a milyen az Ariusé, Nestorianusé és Euthichesé volt.

Ez nem azt teszi, hogy én nem sokat veszem számba a régi kereszténység e nagy gyűléseit és a kitűnő tudósokat, kik inspirálták vagy azoktól inspiráltattak. Én csak azt mondom,

¹ I. Kor. 13.

hogy az ő methaphysikájuk nem mindig felel meg az evangéliumi igazságoknak, hogy az — a mint másként nem is lehet — koruk és országuk bélyegét hordja magán. Az egyház saját történelmét tisztelve, nincs mit szégyenlje az egyetemes conciliumokat, de azokat magyarázni, javítani, tökéletesíteni kell, mint már némely körülmények közt tette, de nem kielégítő módon.

Az első concilium hitvallása, a niceai uralkodik ma is az egész keresztény világon, az orthodox Kelettől a protestans Amerikáig, de ez inkább történelmi okmány, vagy ha a hit-tudósok személyes hitét foglalkoztatja, akkor is csak annyi, hogy segítségül szolgál ama meghatározásokra és magyarázatokra, melyek annak értelmét nagyon megváltoztatták.

Ez a metaphysika is a gyakorlatban nagyon megromlott és a chalcedoni szellemi orthodoxiát elnyelte az ephesusi közönséges monophysismus. A chalcedoni concilium egységet akart a személyekben, a Jézus emberi és az Ige isteni személyében, megállítani, mint azt M. Theodorus és Nestorius értette, és itt visszaestek a természetek összezavarásába, a teremtő és teremtmény, a Végetlen és véges azonosításába, szóval a polytheismusba és az emberimádásba. Innen mindazok a következtetések, melyek lassanként azután jöttek és melyek közül a legutolsók talán még ezután fognak jöni, innen: Krisztusnak, a látható istennek kicserélése az Atyával, a láthatatlan Istennel, a nyilvános istentiszteletben éppen úgy, mint a magánban; az úrvacsora anyagiásítása, az úrvacsorác, melyről a Jézus azt mondotta: „A test semmit sem ér, a szavak, melyeket nektek mondtam, szellem és élet“; annak az alázatos és szent asszonyának, a ki az Idvezítőnek anyja volt, mintegy istenítése; az „isten-ember“ szent szívének és „az isten anyjának“ imádása, szóval a bálványimádás az egyházban!

És most engedjenek meg nekem személyem iránti tekintetből egy kitérést. A katolikus reform, hogyha az valósul, testvére lesz a protestans reformnak, ragaszkodik, mint ez, a szabad vizsgálódás és a személyes hit nagy elvéhez, tisztelettel tekint vissza a XVI. százévre. Kétségtelenül annak meglesz a saját eredeti jellege, mely azt megkülönbözteti idősebb testvérétől, a nélkül, hogy elválasztaná; bizonyos tanokat fog vállalni, bizonyos szertartásokat fog gyakorolni; bizonyos, a saját

hagyományával és szellemével egyező intézményeket fentartani. Vinet nem azt mondotta-e? „A protestantismus csak kiinduláspont; az én vallásom azon felül áll. Nekem, mint protestansnak lehetnek katolikus nézeteim és ki tudja, ha ninesenek-e? A mit én teljesen elvetek, az a tekintélyhit“. A katolikus reform nem veti el a tekintélyt, azt a tekintélyt, mely jogos és szükséges — és Vinet se gondolta másképpen, ő a tekintélylyel visszaélést veti el, mikor azt csalhatatlanságra változtatják: a conciliumok tekintélyét, a pápák tekintélyét, a szó szerint ihletett biblia tekintélyét, valamint a hivatalos egyházét. Katolikusok és protes'tansok egyenlően felszabadulnak a betű igája alól, mely ők, egyesülnek az egyedül Csalhatatlan lábainál és a régi héber próféta szava szerint „az embereknek nagyságok megaláztatik és csak egyedül az Úr magasztaltatik fel azon a napon“.¹

A Servet és Kalvin közti összeütközésnek tulajdonképpeni tárgya a Krisztus istensége.

A kereszténységen kívül a világon három nagy monotheistikus vallás van: a judaismus, islamismus és a spiritualismus, értem a teljes és komoly spiritualismust, mely különbözik a deismustól, miután Isten imádásában és búubánatban végződik. E vallások a gondolat és cselekvés két kifejezését állítják egymással szembe, az Istent és az embert. Egyedül a kereszténység jelölte meg köztük az egységnek eme fenséges jelét, mely a messiás, az emberfia és egyszersmind Istenfia. Isten az emberben és az ember Istenben, és a kettő egymástól örökre különböző és egymással örökre egyesített: ez az a csoda, melyet Jézus maga kiáltott a lelkesedés egy pillanatában: „Éz pedig az örök élet, hogy *tégedet egyedül ismerjenek igaz Istennek* és a kit elbocsátottál, a Jézust Krisztusnak.“²

Éz a mi vallásunknak alap- és bizonyos értelemben, hasonlíthatlan igazsága, ez a miért egy napon, a mikor Péter apostol habozó társai előtt Jézusnak ezt megvallotta, Jézus így felelt néki: „Te Péter vagy, és ezen a kősziklán építem fel az én anyaszentegyházamat és a pokol kapui nem vehetnek azon diadalmat“.

¹ Ézsaiás 2, 17.

² Ján. 17, 3.

Csupán ez által keresztények azok az egyházak, melyeknek nincsenek emberektől, vagy inkább papoktól csinált hittvallásaik; ezáltal az övék az, mi a Jézus mondása szerint, isteni eredetű: „Nem a test és a vér, mely ezeket neked megjelentette, hanem az én mennyei Atyám“.

Üdvözlöm a schweizi nemzeti egyházakat, hogy ezek közül valók, valamint a francia reformált egyházat. A hűtelenség szelleme bélopózhatik ez egyházakba is, de azokban uralkodni nem fog. Ez egyházak, mert az igazság és őszinteség köszikláján vannak építve, megérdemlik, hogy alapul szolgáljanak a jövő még tökéletesebb alkotásaihoz.

De miben áll az istenfiának a tulajdonsága, melyet az egész kereszténység hirdet a Jézus Krisztusban? Félelmes kérdés, mely magát a kereszténységet Keleten és Nyugaton megosztotta, s a melyet talán inkább meg lehet oldani a hallgatagság által, mely imádkozik, mint a szó által, mely beszél, s főleg mely vitázik. Mindenesetre az ily kérdés inkább az iskolához tartozik, mint az egyházhoz és nem kell az egyház hatáskörét összezavarni az iskoláéval, éppen úgy nem, mint az államéval sem. Jézus Istennel szemben való fiúságának különös természete inkább a theologiai speculatiokat illeti, sem mint a hit állításait és az olyan tárgy, melyre a keresztény hittudomány mesterei úgy haladó, mint maradó irányban különböző felelet adhatnak.

Servet élete két formulán játszik, melyek csak az „örök“ szónak elhelyezése által különböznek: „Jézus, Istennek örök fia“, vagy „Jézus, örök Istennek fia“. Farel, ki a kivégzés órájában mellette volt, az elsőt ajánlotta neki, mint szabadulása feltételét vagy legalább kinjai enyhítésének feltételét: „Nem fogadhatom el, felelte a martyr, de készséggel fogom mondani: Jézus, örök Istennek fia, könyörülj rajtam!“ Azt mondják, hogy ez volt utolsó könyörgése. Kétségtelenül ily felelet az ő kegyességének, valamint őszinteségének teljes bizonyítéka.

A két formula igaz. Ha az ember az istenség teljességét szemléli, mely testileg benne lakozott — Pál apostol kifejezései — a mennyiben emberi testben a mi földünkön lakozhatik; ha bámulva áll meg az örökkévaló dolgok nagy terhénél, melyet ez ember születésétől kezdve prófétasága hosszú folyamán hordozott; ha arra gondol, hogy nálánál kevésbé nagyokról mon-

datott: „Ti istenek vagytok és a Magasságbelinek fiai“, és hogy egy napon, mikor a tökéletesség ideje eljön, igaz lesz, hogy: „az Isten lesz mindenkben minden: kísértetik, hogy, mint Tamás a feltámadottról való látományában, így kiáltson fel: „Én Uram és én Istenem!“

Mégis, mikor az észszel felruházott ember első kötelességére gondolunk: nem imádni mást csak egy Istent; annak a nagy névnek nem közölhető jellemére, melyet a régi Izrael nem mert kiejteni, s melyet az első keresztények csak az Atyának tulajdonítottak; mikor a rettenetes fenyegetésekre emlékezünk, melyekkel a próféták a bálványimádást minden formájában sujtották: a második formulánál maradunk, annál, melyet Servet — ugyan irataiban az elsőt alkalmazta — halála órájában egyedül és kizárólag használt: „Jézus, örök Istennek fia, könyörülj rajtam!“

Ez volt egyébiránt a Jézus formulája is, valamint a legrégibb egyházé. A harmadik százévig a keresztények, Origenesnek, mint kortársnak tanúsága szerint, imáikat csak az Atyához intézték Jézus, az ő főpapjuk és közbenjárójuk által. És Jézus, ki magát Istenfiának mondotta, sohasem nevezte magát istennek. Sőt épp az ellenkezőt mondta: „Miért mondasz engem jónak? Nincs senki jó több az egy Istennél... Az én Atyám a ti Atyátok, az én Istenem a ti Istenetek... Az Atya én bennem, de nagyobb mint én“. Valóban, nem lehet két Isten, egy nagyobb és egy más kisebb isten!

Csaknem az egész kereszténység, legalább ott, a hol a miveltség és a lelkiismeret szerint szabad beszélni és cselekedni, Kalvinnal szemben Servetnek adott igazat. És hogy ne beszéljek másról, csak Genfről, a hol könyvével megégették, merem állítani, hogy a lelkészek közt, kik vasárnaponként a Saint-Pierre szószékére lépnek, hogy a Krisztust prédikálják, kevés van olyan, ha ugyan egyáltalán van, ki a Fiúnak az Atyával való teljes egyenlőségét akarná hirdetni és a három különböző és mégis ellenkező istennek tanát, a valódi háromság torzképét, hol a második isten, hogy imádja az elsőt, emberré alakul át és magát megteszítetteti.

A dolgok ily állása a legszebb elégtétel, a mely csak lehetséges, az 1553-iki mátyr emlékének. A Kalvin hite az ő egyházának hite maradt, de az a theologia, melyet ő a múltból

örökölt, sok ponton helyet adott annak a theológiának, melyet Servet a jövőben gyanított. Kalvin, a ki, a mint ma szokták mondani, hideg értelem volt, de nem inkább, mint Aquinoi Tamás és Augustinus, változatlanul ragaszkodott a hagyományos theologia formuláihoz. Servet, ki lelkesülő lélek volt, de nem inkább, mint a nagy katolikus mytikusok, ima és látomány által előrehaladt. Mint a bibliai archangyal, melynek nevét viselte, arra érezte magát felhiva, hogy legyőzze a sárkányt és dicsőítse Istent a Krisztus által.

Bármik lettek legyen hibái, — én nem akarom minden tanát védeni, mert némelyik szélsőségbe jár és a mi még komolyabb dolog, a pantheismus színe van rajtuk, bár a pantheismust tagadja — bármik lettek legyen hibái, mindazonáltal és teljes őszinteséggel úgy hiszem, hogy Servet azért nem kevésbé authenticus képviselője volt a protestans módszernek és egyszersmind a jövő theologusa.

Kalvin a maga száz évének volt embere, Servet a jövő száz évéké. Kalvinra, mint Lutherre nézve a reformatio bevégződött: a dogmáknak, a cultusnak és az egyház kormányzatának alapos átnézésében állott; s egy másodkézből való katholicismusnak, mely épp oly változtathatlan, mint az első, megalkotására vezetett. Servet a reformatiot nem tekintette bevégzettnek. Mikor bírái azt kérdezték, hogy mit ért, a mikor azt mondja, „hogy az igazság azzal kezdődik, hogy kinyilvánítják és aztán megvalósítják lassanként“, bátran így felelt: „hogy az elkezdődött azzal, hogy a Luther idejében kinyilvánították és követték mostanig, s hogy ő úgy gondolja, hogy még ki fogják azt nyilvánítani azokra a dolgokra nézve, melyek, a hogy ő véli, még nincsenek jól kinyilvánítva“.¹

Ez éppen ugyanaz a gondolat, csaknem ugyanazok a szavak, melyeket Vinetnél olvasunk, s melyek a jelenkori protestantismusnak dicsőségét alkotják: „A reformatio elve az egyházban folytonos. Bármilyen fontossága legyen a XVI. százbeli eseménynek, a reformatio oly dolog, melyet folytatni kell, oly dolog, mely folytonosan ismétlődött, s melyre Luther és Kalvin csak előkészítették a talajt“.

Ez nem azt teszi, hogy a biblia ne lett volna a Servet könyve; de a helyett, hogy az emberi gondolatot börtönbe zárja,

¹ A per actái.

merész és világitó nyitányokat alkotott más vallásokhoz és bölcselemekhez. Ő megvallotta, hogy „a kegyes igazságokat a zsidók iskolájában tanulta; hogy részese volt a pogányok, Plato, Zoroaster iskolájának, Trismegistusnak, kinek magam is láttam és bánultam a képét a sienne-i székesegyházban, a hol Mózesnek Egyptom könyveit nyújtja át. Servet nem tartózkodik Mahomedtől sem és kortársai erőszakos előitélete ellenére is megvallja, hogy a Korant olvasva okult, „mert egy rossz könyvben az ember jól felfoghatja a jó dolgokat“ és e könyvet idézve, elismeri, „a mi Urunk Jézus Krisztusnak legnagyobb dicsőségére, mert a Koran benne a jónak teljességét mondja“.

Ez már összehasonlító vallástudomány volt, az a tudomány, mely az újkori írásmagyarázattal emeli, szélesíti és átalakítja a vallásos gondolkozást minden egyházban.

Servet állapította meg, ellenfelei nagy megbotránkozására, azt az igazságot, melyet ma minden bibliamagyarázó megenged, hogy a prófétálás szó szerinti értelemben csak Izrael történelmének eseményeire van alkalmazva, és hogy ha Jézus személyére van vonatkozása, az azért van, mert magának Izraelnek is van joga a Messiáshoz.

A tanulmányozás órái alatt, melyek egyszersmind az imának és csaknem extasisnak voltak órái, — mondja nekünk Servet közlékeny lelkesedéssel — olvasta a bibliát, szeméit az írás céljára függesztve, mely-a Krisztus, „scriturae scopus est Christus“; szünet nélkül, „sine missione pulsando“, kopogtatta az Isten országa ajtóját az ég kulcsával, mely hasonlóan a Krisztus, „clavis est Christus“. Azután írásba foglalta gondolatait vagy még inkább a látományokat, a melyeket nyert és a melyeknek közlését életével kellett hogy megfizesse. „És még akkor is, kegyes olvasó, — tette hozzá — ha nem tudod e látományokat felfogni, sem Jézus származása módját és istensége teljességét érteni: elhidjed, hogy Jézus a messiás, ki Istentől született, hogy a te szabadítód legyen. Ez különösen az, a mit hinned kell, hogy a Krisztusban élj.“¹

¹ A mi az Ige személyéről való tudományos vitát illeti, az ember jól teszi, Servet szerint, ha tartózkodik és minden vizsgálódást a Jézus Krisztus történelmi személyére irányoz. A történelmi Krisztus reá nézve *unicus evangelista*.

És ez embert égették meg a genfi kálvinisták! Ez éppen annyi, mintha a bostoni kálvinisták megégették volna Channinget!

II.

Ha Servet Mihály a leggonoszabb és legveszedelmesebb eretnek lett volna, a genfi egyház és állam képviselőinek még sem volt joguk arra, hogy őt halálbüntetéssel, vagy bárminő törvényes büntetéssel sujtsák.

Egy eretnek lehet veszedelmes és egyszersmind gonosz. Én nem tartozom azokhoz, a kik az értelmi rendet az erkölcsi és társadalmi rendtől függetlenül gondolják: az erkölcsi rendben az akarat jó vagy rossz hajlamainak nagy befolyása lehet a tanokra, melyeket a gondolkodó alkot; a társadalmi rendben, e tanoknak, ha egyszer közzététettek és ha van bizonyos jellegük, romboló hatásuk van. De hogyha az értelmi rend elveiben és következtetéseiben az erkölcsi és társadalmi renddel többé-kevésbé össze van kötve, tudományos műveltségű és szabadelvű államokban, a birói rendtől független marad. Az írók és szónokok megfogják ezáfolni a tévedést, a családtyák és a nevelők bizonyos fokig el fogják az ifjuság neveléséből távolítani. A hatóságok nem büntetik. Elhagyják a büntetést, mikor a tévedés büntetést érdemel, azokra a titkos és csalhatatlan törvényekre, a melyek kormányozzák a világot, s melyeket Isten, a lelkiismeret egyedüli birája, alkotott. „Magatokért bosszút ne álljatok, hanem adjatok helyet az Isten bosszúállásának, mert meg van írva: Enyém a bosszúállás, én megfizetek, azt mondja az Úr . . . Ne győzöttessél meg a gonosztól, hanem inkább a gonoszt jóval győzd meg“.¹

¹ Róm. 12, 19—21. V. ö. az ó-szövetség e helyével: „Az Örökkévaló monda: Elrejttem orezámat előlök, hadd látom, mi lesz a végük. Mert elvetemedett nemzedék ez, hűtelen fiak ők! . . . Bogyóik mérges bogyók, gerezdjeik keserüek. Sárkánytej az ő boruk, aspis kigyóknak kegyetlen mérge. Nincsen-e elrejtve nálam, lepecsételve az én kincseim között. Enyém a bosszúállás és a visszafizetés, mikor eljő az idő, hogy lábuk megtáutorodik; mert közel van az ő veszedelmök napja, és sietve jön el, a mi rájuk vár“. Deut. 32.). Mind a két szövetség legszebb tételeiben egyezik abban, hogy Istennek, az erkölcsi törvény adójának és végrehajtójának tartja fenn e törvény megsértésének büntetését.

Kalvin az Isten ügyét, a hogy ő felfogta, meg akarta boszúlni; szabad folyást engedett haragjának és törekedett legyőzni, a hogy ő hitte, a rosszat az által, a mit jónak hitt.

De hiba vagy tévedés volt-e ez részéről? A mennyiben az ember a lelkiismeretről ítélhet, én azt mondom, hogy a nagy reformátor nem a harag és nagyravágyás személyes indokainak engedett, a mivel oly könnyen vádolták, hanem kötelességének hitte annak a kiirtását, kit istenkáromlónak nevezett.

Tévedés, iszonyatos, rettenetes tévedés volt ez, de nem Kalvin, nem Genf, nem a protestantismus tévedése, az a százév, sőt minden százév tévedése volt. A protestans egyháznak nem volt tudata a jövő gyünölesről, melyet kebelében hordott s melyet úgy fogott fel, hogy az nálanál nagyobb, nem volt tudata akkor az evangélium szelleméről. Örökölte a római egyháztól a türelmetlenség és üldözés szellemét, a római egyháztól, mely anyja volt úgy a rosza, mint a jóra nézve, s melynek hagyományait e tekintetben, valamint sok másban nem tudta elvetni. A XVI. száz reformatiója, engedjék mondanom, szakított oly hagyományokkal, melyeket meg kellett volna tartania, és megtartott olyanokat, a melyekkel szakitnia kellett volna.

A champel-i máglyát Kalvin akarata ellen gyujtották meg — Kalvin a bárdal való kivégzést akarta — a genfi tanács rendeletére, a protestans Schweiz hatóságainak és lelkészeinek helybenhagyásával, kik attól féltek, hogy a reformatiót a katolikusok gyalázzák, ha az nem szigoruan jár el. A tévedések erőszakos elnyomása az egyház tana és gyakorlata volt Constantinus óta. Constantinus az arianus püspököket számüzte, és Arius iratait megégetésre ítélte, halálbüntetés terhe alatt, a kik azokat megtartanak. Theodosius és Justinianus csakugyan a halálbüntetést mondották ki az eretnkség ellen és ez a felfogás annyira bément a gondolkozásba és szokásokba, hogy még a XVIII. százban is egy Montesquieu azt írta: „Nem mondom, hogy az eretnkséget nem kell büntetni, de nagyon óvatosnak kell lenni annak büntetésében“.¹

A protestansok megégették Servetet, mint a katolikusok megégették Huss Jánost, Prágai Jeromost, Savonarolát, d'Arc Johannát, Bruno Giordanot és annyi mást. A Servet máglyája

¹ Esprit des Lois, livre XII, ch. V.

autodafé volt, mint az inquisitio máglyái, azzal a különbséggel, hogy a protestans autodafék ritkábbak voltak és a katolikusok megszámlálhatlanok, és hogy az elsőt már rég szégyenlik a reformatio fiai, míg az utóbbiaknak még most is találkoznak ékesszóló és hallgatott védői, mint de Maistre Joseph és Veuillot Louis. A mérsékeltbb theologusok is, különbséget téve a között, a mit tani thesisnek és a tények hypothesisének mondanak, és hűségesen követve ebben a pápák tanításait, mindig fentartják azt, hogy az eretnység elnyomása a világi hatalom által az egyháznak joga, melyet kötelessége használni, mihelyt hatalmában áll.

De hogy beszélek rég elmúlt tényekről vagy kevésbé valószínű hypothésisekről, mikor szemünk előtt látjuk a fanatismus gyakori kitöréseit! Nem olvassuk-e jelenben is az újságokban, hogy egy délamerikai köztársaságban, Boliviában, az érsek halálbüntetést kívánt egy protestans evangelistára azért, hogy az evangéliumot saját lelkiismerete szerint prédikálta?

Visszatérhetünk a középkorba, de egy nagyság és jövő nélküli középkorba, egy képmutató és veszedelmes középkorba.

Mindazonáltal reméljük jobb időt. . . .

De legyünk igazságosak a katholicismus iránt. Részemről ez nem kerül megerőltetésbe, mert minden tévedése és hibája mellett is mindig szerettem és tiszteltem, sőt képviselői vétkei mellett is. Az Isten nevében való gyilkolás nem a katolikus egyház ujdomsága: a régi hebraismustól örökölte azt. A vallási megfélemlítés a Sinai hegy lábánál kezdődött, mikor Mózes a törvény tábláit széttörve, az aranyborjut a tűzbe vetette és a bálvány porát a puszta vizével keverve, megította imádoival. Azután nem a világi hatalomhoz, hanem a papi hatalomhoz fordulva és a két hatalmat és két bosszúállást egybevéve kiáltotta: „Valaki az Uré, jöjjön én hozzám“, „kössön mindenitek fegyvert az oldalára és menjetek által és jöjjetek vissza a táborba az egyik kaputól a másikig és kiki mind ölje meg az ő atyja-fiát, barátját és rokonságát“.¹

Ez a vad buzgóság dicsértetett később a papi törzs áldásában: „Lévi azt mondotta atyjának és anyjának: Nem tudom kik vagytok! testvéreinek és gyermekeinek: Nem ismerlek titeket!... Az ő kezeinek munkája legyen kedves előtted. Rontsd

¹ Ex. 32.

meg derekukat az ő reá támadóknak és az ő ellenségeiknek, hogy fel ne kelhessenek“.¹

Izrael egész története e véres szövettel van átszőve. Első királyuk Saul, első prófétájuk, Sámuel által megvettetik, mivel hallgatott az emberiesség szavára és kegyelmet adott egy legyőzött királynak, kit az Isten embere könyörtelenül darabokra vagdalt az Úr előtt.² Később Jehu, az esküszegő katona, Ilyés és Elizeus pártoltja, meggyilkoltatja főnökeit, az igaz cultushoz hűtelen dynastia hercegeit és véres kezét nyújtja a kegyes Jonadabnak és a maga kíséretéhez csábitja: „Jer velem és lásd meg, mint állok bosszút az Urért“.³

Talán az ily iszonyatoságok szolgáltak arra, hogy a durva és csaknem vad törzsek megtartsák vallási és társadalmi nagy rendeltetésüket, mely törzsek, a nélkül, hogy tudatuk lett volna róla, a jövő magvát hordták magukban. Bárhogyan legyen, a felelősséget nem akarom az ó-szövetség Istenére hárítani, ki előttem ugyanaz, mint az új-szövetségé, ki nem egyszerre, hanem fokozatosan jelentette ki magát imádóinak, sőt még a prófétáknak is.

A monotheismus a legtisztább és mondjuk, egyedül igaz vallás a földön. De éppen ez által a legtürelmetlenebb, a Jézus felekezeteinél éppen úgy, mint a Mózeséinél és a Mahomedéinél; nem azért, mintha az igazság maga maga által türelmetlen lenne, de azzá lesz azoknak tette által, a kik vallják és terjesztik. Isteni buzgalom van bennük, mondja Pál apostol, de nem a tudomány szerint, nem főleg a szeretet szerint. A vallási igazság buzgalmával nem tudják összekötni ama legfőbb hatalom tiszteletét, melyet Isten a lelkiismeretek számára tartott fenn és ama szabadság tiszteletét, melyet az ember számára hagyott fenn, még a legrosszab visszaélések mellett is, melyeket elkövetni lehet. Fanatismusig vitt vallásukban félreismerik az igazi kegyesség jogait, a szeretet és igazságosságéit.

Bizonyára az evangelium szelleme más; az Nyugaton elvetette az erőszak alkalmazását, mint elvetette Keleten a buddhizmus, mindazonáltal azzal a nagy különbséggel, hogy a

¹ Deut. 32. r.

² I. Sámuel 15. r.

³ II. Kir. 10. r.

buddhismus elfogadja és bátorítja a bálványimádást, holott az igaz kereszténység azt száműzi.

A monotheistikus vallások közt az őskereszténység kivétel a türelmetlenség és vadság érzelmeire nézve, melyek az emberi természettel vele járnak még akkor is, mikor az vallásos, vagy történelme szerint beszélve, abban a mértékben járnak vele, a mily mértékben vallásos. Vallásosak, őszintén és buzgón vallásosak voltak Izrael és a katholicismus nagy theokratái, Sámuel és Josias, Ximenes és Torquemada és mintha látnám, hogy némelykor a szent gyilkolások napja után magános ágyukba ledőlve olvassák egy zsoltáriró vad énekét: „Istendicsőítés legyen az ő torkukban, kétélű fegyver kezeikben, hogy bosszút álljanak a pogányokon és hogy megfenyítsék a nemzeteket! Hogy kötelekre fűzzék királyaikat, főembereiket pedig vasbilincsekbe. Hogy végrehajtsák rajtok a megírott ítéletet. Dicsőség ez az ő minden kegyeltjére“.¹

Ezek tanítványainak, a kik azt kívánták tőle, hogy ellenségeire tüzet szállítson az égből, mondotta Jézus: „Nem tudjátok minémü lélek legyen ti bennetek, mert az embernek fia nem azért jött, hogy elveszteré az embereknek lelkét, hanem hogy megtartaná“.² De a tanítványok nem fogták fel ezt.

Emlékezzenek az új-szövetség könyvei közt a legrégebbi könyvre, mely az evangelium előtt iratott és a szájon élő evangeliumnak oly közeli szomszédja volt. Hallják a vérfürdő kiáltásait, melyeket az Apocalypsis hallat Róma ellen, igaz pogány, de végre is jogot, tudományt és miveltséget őrző Róma ellen. Jézus többé nem a jó pásztor, ki a menekülő juhok vállaira veszi, pásztorbotját elvetette magától messze és fogai közt éles kardot tart. Ruhája vérrel festett, mely többé nem az övé, és a ragadozó madarakat hívja a rettenetes vacsorára, melyet nekik készített: „Jőjjetek el és gyűljetek egybe a nagy Istennek vacsorájára, hogy egyétek a királyoknak és hadnagyoknak húsát a lovaknak és az azokon ülőknek húsát, minden szabadosnak és szolgának, kicsinyeknek és nagyoknak húsát!“³

1553 okt. 27-én, egyikén amaz őszi reggeleknek, melyek Genfben oly szépek szoktak lenni, — képzelem, hogy az a nap

¹ Zsolt. 149.

² Luk. 9., 55.

³ Apocalyp. 19. r.

is az volt amaz ellentétnél fogva, melyet a jóakarató természet állít az ember rosszaságával szemben — a gyászos kíséret elhagyta a városházát, hol az ítéletet kihirdették, hogy a Champel mezőre menjen, hol azt végrehajtják. Az elítélt Kalvintól alázatosan kegyelmet kért és mindazoktól, a kiket megsérthetett; könyörgött Istenhez, hogy bocsásson meg az ő vádlóinak, de visszautasította azt, hogy a mit ő igazságnak tekintett, megtagadja. A vesztőhelyre érkezve, magát a nép kegyébe ajánlta és imáját egyesítette az érte mondott imákkal. Elhiszik-e, hogy Kalvin ezt néki szemére vetette? „Úgy imádkozott, mint az Istenházában, írja a kivégzés után, kétségbe vonva martyr voltát; nem tudom, hogy milyen lelkiismerettel tehette azt, mert azt irta volt, hogy Genfben nincs sem Isten, sem templom, sem kereszténység, mivelhogy ott a kis gyermekeket keresztelik meg. Ezzel eléggé megmutatta, hogy nézetei neki mit sem értek.“¹ A mint imáját szemére vetette, szemére vetette a haldoklónak hallgatagságát is: „Egy szót se igyekezett mondani, hogy igazolja tanát, hanem úgy állott ott, mint egy fatuskó. Mit jelent ez? Nem félt, hogy a nyelvét kivágják, szája nem volt bezárva; senki se védte, senki nem szólt, hogy elmondja, a mi róla jónak látszik.“ Az Institutio szerzője feledi, hogy Krisztus is hallgatott az ő birái és hóhérai előtt. Ilyen dolgokat irni olyan halálról más napon, ehez a nagy Kalvin szellemét nagyon el kellett hogy vakítsa a legrettenetesebb szenvedély, a theologiai szenvedély.

Servet mégis vaskötelekkel volt a máglyához kötve, fején kénköbe mártott szalma-koszoru volt, mint martyrkorona, oldalára akasztva annyira szeretett könyve, a Restitutio Christianismi; e könyv az ő tiszta és munkás életének egyetlen gyümölese és e könyvbe öltözött fel a halál és az örökkévalóság előtt.

És mégis, mikor a fáklyát égni látta, a rémület és könyörület kiáltását hallatta saját anyanyelvén: *Misericordias!* Ez a természet kiáltása volt, de a lélek beszéde nem kevésbé volt ékesszóló. Szeretném még egyszer ismételni és óhajtanám, hogy az emlékoszlopra, a melyet emelni akarunk, bevésessék: „Jézus, örök Istennek fia, könyörülj rajtam!“ A genfi theologusok istenkáromlást láttak abban.

¹ *Declaratio*, memoire justificatif publié par Calvin en 1554.

Az ég meghallgatta imáját abban a pillanatban, a hogy ajkán kibocsátotta, de a föld hosszú ideig siket volt és csakis ma, három és félszáz év után, jött el az az idő, mikor az emberek egyetértének abban, hogy a lelkiismereti szabadság és vallási haladás martyrjának igazságot kell szolgáltatni. E nagy-szerű elégtétel órája ütött, és Genf, a nemes Genf, mely keresztény maradt és szabadelvű lett, azt hirdeti, hogy nem emelhetnek előbb emléket Kalvinnak, bármennyi jogzime is van arra, míg előzetesen nem emelnek emléket Servetnek, mit közös egyetértéssel kívánnak, kibékülve a felülről jövő tiszta világosságban és tiszta szeretetben, mely nem sajnálja, hogy meghalt, s mely bánkodik, hogy ölt!

PÉTERFI DÉNES.

A vargyasi zsinat.

(Folytatás.)

III.

Az E. K. Tanács jelentése.

Méltóságos és főtisztelendő E. Zsinati Főtanács!

Tíz hónapra terjed az az idő, mely a múlt évi E. Főtanács gyűlésünk óta eltelt. Az E. K. Tanácsnak e tíz havi munkálkodásáról van szerencsénk a jelentést teljes tisztelettel a következőkben terjeszteni be.

A múlt év október havi Főtanács gyűlés után az E. K. Tanács 10 rendes és egy rendkívüli ülést tartott. A főtanács határozatok közül azok, melyek az E. K. Tanács hatáskörébe tartoztak, vagy oda utaltattak, mind elintéztettek. Az intézkedések és a határozatok végrehajtása körül nehézségünk nem volt. Az egyes bizottságok és tisztviselők, valamint az esperesek, iskoláink igazgatóságai és igazgatói lelkiismeretes pontossággal teljesítették kötelességeiket. Sürgetésre szükség nem volt. Késedelem miatt fenn nem akadtunk semmiben.

Az évi esperesi vizsgálatokat esperes afiai személyesen végezték és pedig a legtöbb helyen a f. év elején életbe lépett szervezeti törvényeinknek megfelelően. Eljárásaik és intézkedéseik körül kellő erélyvel és tapintattal jártak el. Az egyházközségekben, valamint a belső emberek között nagyobb mérvű egyenetlenség nem fordult elő. Az egyházközségek vagyonkezelése körül évről-évre több takarékoság, rend és lelkiismeretesség nyilvánul. A hol ez vagy más tekintetben intézkedéstételre volt szükség, ott mind esperes afiai, mind az E. K. Tanács megtette kötelességét.

Világi hiveink élénk érdeklődést tanusítanak egyházunk ügyei iránt. Lelkészeink tulnyomó része lelkiismeretes buzgósággal és szép sikerrel működik. Tanítóink és énekvezéreink szintén ki kívánják venni részüket az egyházi munkálkodásból. A vallás-erkölcsi élet mindenütt megnyugtató. A hivek áldozatkészsége nem csökkent, a vallásos buzgóság nem hanyatlott. A legnagyobb baj csak az, hogy hiveink nagyrésze a hazai

nyomasztó gazdasági viszonyok miatt, szegénységgel küzd, a mi okon egyházközségeink sem emelkedhetnek vagyoniilag.

Az egyházközségek 1902. évi számadásainak adatai szerint van szerencsénk az ingó vagyonról a következő jelentést terjeszteni be. (Itt a végösszegeket közöljük. Szerk.)

I. A püspöki vizsgálat alatt álló egyházközségekben az 1902. évben összes vagyon év végén 320,888 kor. 78 fillér.

II. A kolozsdobokai egyházközségekben, az egyházközségekben összes vagyon 5478 kor. 79 fillér.

III. Az aranyos-tordai egyházközségekben, az egyházközségekben összes vagyon 193,159 kor. 56 fillér.

IV. A küküllői egyházközségekben, az egyházközségekben összes vagyon 35,896 kor. 93 fillér.

V. A marosi egyházközségekben, az egyházközségekben összes vagyon 118,059 kor. 37 fillér.

VI. A kereszturi egyházközségekben, az egyházközségekben összes vagyon 101,109 kor. 34 fillér.

VII. Udvarhelyi egyházközségekben, az egyházközségekben összes vagyon 103,179 kor. 28 fillér.

VIII. A felsőfehéri egyházközségekben, az egyházközségekben összes vagyon 14,754 kor. 01 fillér.

IX. A háromszéki egyházközségekben, az egyházközségekben összes vagyon 186,358 kor. 81 fillér.

X. A Duna—Tisza-menti egyházközségekben, az egyházközségekben összes vagyon 23,787 kor. 10 fillér.

Az egyházközségek rendes és rendkívüli közgyűléseiről felvett jegyzőkönyvek a szükséges észrevételek és intézkedések megtétele mellett, jóváhagyattak.

A belső emberi nyugdíjintézet tagjai közé fölvetetett Kátóna Mihály.

Építkezésre engedélyt adtunk Laborfalvának csűrépítésre, Kaálnak tanterem, Vadadnak iskola, Buzaházának, Kis-Adorjának tanítói lakás, Nyomátnak tanterem, Füzes-Gyarmatnak templomépítésre, Tordán és Derzsben templom, Kolozsváron torony, A.-Boldogasszonyfalván templom és torony, Maros-Szent-Benedeken templomjavításra, Hévízen csűr- és istállóépítésre, Ladamoson a jószágigazgatói lakás kijavítására.

A vallástanítóknak vallástanításért az államtól vagy községek-től kapott díjaikat összeírattuk s tisztelettel jelentjük, hogy belső embereink e czímen 10,536 koronát kapnak évenként.

A volt jószágfelügyelőség működése és fizetése 1902. december 31-ével beszünttetett. A jószágfelügyelőségi 10 évi iratok beadattak egyházunk levéltárába. E. K. Tanács kifejezte a jószágfelügyelőknek, Molnár Sándor, Benczédi Gergely és Benkő Mihály affainak és Albert Dénes volt jószágigazgatónak több évi sikeres működésükért a maga elismerő köszönetét s ennek kifejezését az E. Főtanácsnak is ajánlja.

A gazdasági bizottság működését f. évi januárius 1-ével megkezdette.

Néhai s.-kőröspataki Téglás Mihály és Szentgericzei Iszlai József már régebben egyházunknak hagyományozták volt birtokaikat, megterhelve mindkettő özvegyeiknek holtig tartó haszonélvezetével. Mindkét hagyományozónak neje elhalván, E. K. Tanács tekintettel, hogy egyik birtokot se lehetett volna Egyházunknak nagyobb haszonnal kezelteni, mivel tagosítatlannak és kisebb terjedelműek s ezen kívül az Iszlai-féle hagyaték a szentgericzei egyházközséggel egyenlő arányban közös, eladóvá tette s az ingatlanok legnagyobb részét már el is adta. Ez és az E. Főtanács mult évi határozata alapján a Téglás-féle alapítvány az 1903.4 tanév elején egy egész konviktusi kedvezményes helylyel életbe léptették. Ugyancsak életbe léptették a Koncz Judith-féle alapítvány is.

Néhai Raffaj Károly özvegye az alapítványi birtokot, melynek haszonélvezője volt, a f. évben egyházunknak szabad rendelkezésére bocsátotta. A fennebbi okok alapján E. K. Tanács e birtokot is eladóvá tette.

Erdőeladásra engedély adatott Alsó-Járának és H.-Kárcsonfalvának.

Birtokvásár iránti szerződések hagyattak helyben Kálnoknak és Alsó-Járának.

Birtokeladás engedélyeztetett Abásfalvának, Medesérnek. Birtokesere Firtos-Váraljának.

Tagosítás még folyamatban van Bányabükkön, Bágyonban és Kolozsváron.

A Debreczeni Szabó József-féle alapítványi ház újraépítetett, s az építkezésre az alapítványnak kölcsön felvétele engedélyeztetett.

Jogtanácsos afának a peres ügyek állásáról beadott jelentéseire E. K. Tanács a szükséges intézkedéseket mindig megtette.

Sajnálattal kell jelentenünk, hogy a petrozsényi leányegyházközség részére az E. Főtanács mult évi határozata alapján tett folyamodásukra, a pénzügyminiszter úr semmi államsegélyt nem helyezett kilátásba.

Vas István lelkésznek a h.-jánosfalvi egyházközség javára tett alapító-levele megerősített. Szabó Eleknek azon szerződését, melylyel a bözöd-kőröspataki egyházközségnek egy darab földet ajándékozott, jóváhagytuk.

Jóváhagytuk a papnevelő-intézet önképzőkörének alapszabályait és kollegium jó karban tartása feletti felügyeletről szóló szabályzatot.

Egyházunk neve „Magyarországi Unitárius Egyház“ névre változtatván, a telekkönyvekben is a névkiiigazítás szükségessé vált. Jogtanácsos afia a megbízáshoz képest a kiiigazításokat mindenütt keresztül vitette.

Lőfi Áron, bölöni lelkész papságának 50-ik és Hadházy József 41-ik évét ünnepelvén meg a f. évben, E. K. Tanácsunk mindkettőt üdvözölte.

Egyházunk javára a mult október óta tett alapítványokról, adományokról, valamint egyes, a Főtanács elé tartozó jelentésekről és ügyekről a tárgysorozat rendjén fogunk beszámolni.

Ez évben az E. K. Tanácsi irodát megvizsgáltatta az E. K. T. Tanács egyszer, a Főtisztelendő püspök úr megvizsgálta többször. Mindig minden rendben találtatott.

A főgymnásiumi tanárok Benczédi Gergely nyugalmaztatása és Ulár Pál elhalálózása után kétszer léptettek elő a fizetési fokozatban.

Öt éves korpótlék utaltatott dr. Gál Kelemen, dr. Nyiredi Géza, Gálfy Lőrincz főgymn. tanároknak és Régeni Aron elemi isk. tanítónak.

Rendkívüli segély utaltatott a szabédi egyházközségnek a 2-ik tanítói állás javára, továbbá özv. Nagy Mózesnének és Fodor Ferencznek.

Kölesön felvételre engedélyt adtunk a laborfalvi, iklandi, derzsi, pipei, kidei, tordai, vadadi, alsó-boldogasszonyfalvi és füzegsármati egyházközségeknek. A kölesön-ügyeket elintéztük.

Néhai Bartalis Sándornének a mult évi Főtanács 40 k. segélyt állapított meg. Nevezett özvegy a pénz felvétele előtt elhalálózván, a segély leánya, Bartalis Ilona részére utaltatott ki temetési költségekre.

A sz.-udvarhelyi egyházközségnek engedély adatott arra, hogy templomépítési célra saját hiveink között gyűjtést indíthasson.

Egyes kisebb számadások, melyek nem tartoznak az E. Főtanács elé, mint iskolafőnöki, egyházi és iskolai nyomtatványokról, tanulók kórházdíjairól szóló számadások jóváhagyattak.

Egyházunk különböző alapjainak több alkalommal érték-papírok vásároltattak s a vásárlás még folyamatban van.

Vásároltatott a mult Főtanács óta	
a közpénztár részére	167.400 K. és
a belső emberi nyugdíj-alap részére	10.000 „
Együtt	<u>177.400 K. értékű</u>

állampapír.

A Főtisztelendő Püspök úrnak a kezelése alatti Dávid Ferenc és az ezredéves alapok 1902. év végi állapotáról beadott számadásos jelentései tudomásul vétettek. Előbbi alapra nézve külön előterjesztésünk is lesz.

Nagyajtai Incze Mihály-alap 1902. évi kamatának $\frac{2}{3}$ -a egyenlő arányban osztatott meg özv. Boros Sándorné és Perédi Józsefné és árvái között,

Özvegyi és árvai segélyek úaltattak a belső emberi nyugdíj alapból Gábor Albertné és árvái, Kis Lászlóné, Dali Adámné, Nagy Mózes árvái részére.

81.640 K. egyh. közigazgatási államsegély iránt folyamodást adtunk be a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz.

A gazdaságok 1903. évi költségvetései jóváhagyattak. A Berde kezelési alapnak, mivel a bányabükki birtokot a kolozsvári Konecz-alaptól megvásárolta, a birtok árának kifizethetése végett 48.000 K. kölcsön-felvétel iránt adatott engedély. A ladamosi uradalomnak pedig cséplőgép vásárlásáért 8000 K. kölcsön felvételére.

A báró Orbán Balázs hagyatékát az örökösök perrel támadták volt meg, a per bejezést nyert, még pedig a keresztúri gymnasiumunk javára. A hagyatéki további eljárás lebonyolításával megbiztuk jogtanácsos afiát.

A kolozsvári iparosok hitelszövetkezete felszámolás alá került. Egyházunk érdekelve van itt mintegy 98.000 K.-ig, mivel biztosítékot kaptunk, hogy pénzünk a felszámolás folytán 4%-al kamatozva kifizettetik, semminemű lépést nem tettünk a hitelszövetkezet ellen. Azonban megbizta E. K. Tanácsunk jogtanácsos afiát, hogy az ügy fejleményét kísérje kellő figyelemmel s ha kell, a szükséges lépéseket egyházunk nevében tegye meg. Eddig ott elhelyezett pénzünknek 20%-át kifizették.

Egyházunk pénzeinek jövőre leendő elhelyezésére kijelöltettek az egyes pénzintézetek.

Péterfi Zsigmond vasúti nyug. igazgató a f. évben a Főtisztelendő Püspök úr nevenapja alkalmából 50 koronával gyarapította korábbi alapítványát. E. K. Tanácsunk kifejezte köszönetét a nemes adományozónak.

Kamatcsökkenés okán a közpénztárban kezelt dézma kárpótlási tőkájüket kérték ki az egyes egyházközségek további kezelésre. E vagyona kiadatott a toroczkói, t.-szent-györgyi, désfalvi egyházközségeknek.

Az udvarhelyi egyházkör kérésére, a jogügyi bizottság meghallgatása után E. K. Tanács kimondta, hogy a Berde-alapból évenként a főtanácsi ebédekre fordítandó 600 K.-t kiadja zsinatok alkalmával is a zsinatot tartó egyházköröknek. Ez összeget f. évre. az udvarhelyi egyházkörnek ki is útalta.

A Berde-alapból egy kollegiumi tanár megjutalmazására rendelt évi 1000 K. az 1902/3. tanév végével Mózes Andrásnak ítéltetvén oda, jelzett összeg a néhai gyermekeinek kiutaltatott.

Kongrua utaltatott 1903. év I. felében 95 lelkészünknek . . .	42.768 K. 57 f.
Kongrua utaltatott 1903. év II. felében 94 lelkészünknek . .	42.251 K. 16 f.
Együtt . . .	85.019 K. 73. f.

Iskolaügyben szerződéseket hagytunk jóvá H.-Jánosfalvának iskolája községivé, Szabédnak államivá változtatására, Csehétfalvának engedély adatott iskolájának államivá változtatása iránt.

Papnevelő-intézetünk és középiskolánk tanterveit és tantárgy felosztási tervezetét jóváhagytuk.

Sz.-Keresztúron a 6-ik osztály beállítására vonatkozólag az E. K. Tanács a maga hatáskörében megtette a szükséges intézkedéseket. Építkezés czéljából az iskola meglévő telkéhez még újabb területet vásároltunk, a tervrajz is készen és felterjesztést tettünk a vall. és közoktatásügyi miniszter úrhoz államségélyért és az erre vonatkozó szerződés megkötéséért. Sajnos, mivel az államtól ez ügyben választ még mind nem nyertünk, nem lehetett elkészülni arra, hogy a 6 gymn. osztályt már az 1903/4. tanévben megnyissuk.

A kolozsvári kollegiumban 8930 K. konviktusi kedvezményre vétettek föl tanulók.

A tankerületi főigazgató meglátogatván a mult tanévben kolozsvári és sz.-keresztúri gymnasiumainkat, egyes észrevételeit felterjesztette a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz, melyek közöltettek E. K. Tanácsunkkal s E. K. Tanács megadta azokra vonatkozólag felvilágosításait, nevezetesen, hogy miért kellett h. tanároknak oly egyéneket alkalmaznunk, a kik tanári vizsgával nem bírtak.

Balázs András papnövendéknek engedély adatott indokolt folyamodása alapján arra, hogy a 3 évi tanfolyam elvégzése után lelkészi szakvizsgálatot tessen.

Középiskoláinkban a vizsgálatok sorrendjét megállapítottuk s a vizsgálatokra biztosok küldettek ki.

A Murányi Farkas Sándor-alapból, az alapító óhajához képest az 1902/3. tanév végén kiadandó 100 K. pályadíj Úrmösi József polgárdi lelkésznek utaltatott ki.

Végül tisztelettel jelentjük, hogy a tanügyi és gazdasági állapotokról külön jelentést fogunk az E. Főtanács elé terjeszteni.

Ezekben volt szerencsénk a jelentést teljes tisztelettel megtenni. Kérjük a Méltóságos és Főtisztelendő Zsin. Főtanácsot, méltóztassék azt jóváhagyólag tudomásul venni.

IV.

Elintézett ügyek.

A jelentések felolvasása után hivatalukban megerősítést nyertek: Daniel Lajos udvarhelykőri, ifj. Daniel Gábor és Kovács József duna-tiszamenti felügyelő gondnokok és Józán Miklós budapesti esperes. Egyházi tanácsosoknak megválasztattak: Per-

czel Ferencz orsz. hitelszövetkezeti igazgató, dr. Demeter Lőrincz főszolgabíró, Pataki Sándor főszolgabíró.

Ézután a következő alapítványokat jelenti be az E. K. Tanács: Hadházi József, dézsfalvi 41 éves lelkész családja 400 K. A sz.-kereszturi népbank néh. László József tanár emlékére 100 K. Id. Daniel Gábor és Boros György részéről az osztálytársak a konviktusi alapra gyütve 100 K. Bulyovszky Gyuláné 200 K.

A pénztári és gazdasági számadások, jövő évi költségvetések megvizsgálásáról az egyes bizottságok jelentései öröndetes tudomásul vétettek, mivel azok általában kedvezően szólnak. A gazdasági bizottságnak, Benczédi Gergely pénztárnoknak, a számvevőknek buzgó működésükért a zsinati főtanács teljes elismerését fejezte ki.

Bedő Albert 100 K. pályadíját egy pünkösdi egyh. beszéddel Kelemen Árpád kaali lelkész nyerte el.

Csifó Salamon egyh. és püspöki titkár, miután a kolozsvári egyházközség II. rendes lelkészének megválasztotta, theologiai tanárnak is megválasztott, s eddigi állásában tanusított buzgó működése osztatlan elismeréssel jutalmaztatott.

Nyugdíjba bocsáttattak: Dézsi Mihály szováti lelkész, Sándor Márton h.-oklándi énekvezér.

Rendes tanárnak a kolozsvári főiskolához megválasztott Márkos Albert, helyettes tanároknak dr. Barabás Abel és Péter Lajos, a sz.-kereszturi gimnáziumhoz Nagy Lajos.

A főtanács bizottságba megválasztattak: Kelemen Albert, Raffay Domokos, Végh Mihály, Lőrinczy Dénes, Pap Mózes, dr. Ferenczy Géza, Hadházi Sándor, Kozma Ferencz, Orbók Ferencz rendes tagoknak, Gvidó Béla, Lőrinczi István és dr. Ferencz József póttagoknak.

Derzi Károly, tordai tanár fizetése a helyzetnek megfelelőleg rendeztetett, valamint Barabás Lajos székely-kereszturi tanára is.

A theologiai szakvizsgálati bizonyítványnak beterjesztett szövegezése jóváhagyatott.

A székelyudvarhelyi egyházközség önállósítása kimondatott. A brassói leány-egyházközségnek anyaegyházközséggé való változtatása ügyével az E. K. Tanács bízott meg.

Az E. K. T. elszámolása kollegium építéséről jóváhagyó tudomásul vétetett.

Mint új papok felszenteltettek: Szabó Albert szőkefalvi, Bölöni Vilmos s.-kőröspataki, Gálffi Zsigmond mézskői, Sándor Géza siménfalvi, Lőrinczi Dénes bözödújfalusi, Boor Jenő iklandi, Barabás István tordátfalvi, Biró Pál m.-sz.-benedeki, Gál Miklós datki, Balázs András hódmezővásárhelyi, Sándor Gergely m.-sárosi, Adámossy Gábor sz.-mihályfalvi, Antonya Mihály szováti, Katona Ferencz martonosi és Ürmösi József polgárdi lelkészek.

A désfalvi és szentmihályfalvi egyházközségeknek a lelkeszi terménykepe megváltása engedélyeztetett.

A fő-, közép- és elemi iskolákra, valamint a vallástani-tásra vonatkozó jelentések örvendetes tudomásul vétettek s a szükséges hiányok pótlására az illető esperesek megfelelő utasítást nyertek.

A jutalmak és segélyek kiosztása ügyében az E. K. T. javaslatai elfogadtattak s ennek értelmében az esperesi fizetések megállapítottak. Allamsegélyből kiosztatott 20 ezer korona, ennek fele, a főtanácsi bizottság javaslatára, az új kollegium építésére felvett kölcsön törlesztésére fordítottatott, a többi egyházközségeknek, papoknak, tanítóknak kiosztatott ki. A br. Baldácsy-alapból kiosztatott 8500 korona különböző segélyezések czimén. A Dávid Ferencz-alapból hasonló czimeken kiosztatott 1241 kor., a Kovács Dénes és Bencze Anna-alapból 1000 kor. A Berde-alapból a méhészeti és gyümölcsészeti munkálkodás jutalmazására 2000 korona állott rendelkezésre, de csak 660 korona osztatott ki megfelelő pályázók hiányában, 1340 korona a közalapba helyeztetett el egyéb szükségletek fedezésére.

Végül a szavazatszedő bizottság elnöke beadván jelentését, egyházi képviselő tanácsosoknak a kisorsoltak helyére megválasztottak: Zsakó István, Kelemen Albert, Mikó Imre, Péterfi Dénes, Sándor János, Orbók Ferencz, Kovács János, Végh Mihály, Pákei Lajos. Felügyelő gondnokoknak a kolozsvári kollegiumhoz Gál Jenő kir. táblai tanácselnök, a sz.-kereszturizhoz Daniel Lajos vargyasi nagybirtokos. Gazdasági bizottsági tagoknak választottak: dr. Nagy Zoltán ügyvéd, Urmösi Jenő bárói birtokos.

A pénzügyi bizottság elnökének megválasztott közfelkiáltással Kozma Ferencz koll. felügyelő gondnok és kir. tan. tanfelügyelő. Megemlítjük még, hogy a tordai iskola az államnak további két évre ismét bérbeadatott, továbbá, hogy dr. Bedő Albert országgyűlési képviselő egy karácsoni egyh. beszéd megjutalmazására pályadíjul ismét 100 koronát adott.

Ezután az idő előrehaladtával néhány jelentéktelenebb tárgy a napirendről levétetett s Kelemen Albert esperes imája után, mielőtt a gyűlés bezárult volna, Ferencz József püspök köszönetet mondott hathatós köremüködésükért id. Daniel Gábor és br. P. Horváth Kálmán főgondnoknak, továbbá az espereseknek s a szép számban megjelent egyh. tanácsosoknak, kik lelkesen éljenezve az általánosan tisztelt és szeretett főpásztort, kellemes emlékekkel vettek búcsut a zsinat e nevezetes színhelyétől, megköszönve egyuttal a Daniel családnak s az egész község érdeemes lakóinak azt a szives vendégszeretetet, melyből mindenkinek jutott, a ki e szépen rendezett zsinati ünnepélyeken megjelent.

Az igazság kapuján belül és kívül.*

Alapige: Zsolt. 118. r. 19. v. „Nyissátok meg nékem az igazságnak kapuit”.

Kelet gondolatvilága tele van képekkel s kelet irodalmát a képek ismerete nélkül tanulmányozni, alaposan megismerni nem lehet. A zsidó nép kelet népei közé tartozott. Irodalma, egyéni, társadalmi, vallásos és politikai élete ennek se nélküli hát a képeket. A képek keleti pompával ékitett költői öltözetben állítják előnkbe a valóságot és a sok csillogás, a sok fény nem egyszer úgy elkápráztatják, úgy elvakítják szemünket, hogy észre sem vesszük a valóságot. A zsidó nép vallásos irodalma, melyet mi is birunk szent könyvünkben, meggyőzhet arról mindnyájunkat. Lybanonnak czedrusa: a szerelmetesnek alakja; lilium a tövis között, a kiválasztottnak hasonlata; tűz a próféta ajkán: Istennek beszéde; ingadazó nádszál a tó partján: a pusztai prédikátor erős jellemének ellentéte. A képek és hasonlatok Istenről is megemlékeznek. Felleg a pusztában: isteni gondviselés, mely óvja népét a hőség ellen; tűzoszlop: Istennek világossága a nép előtt, kinek villámlás az ő szemöldöke és menydörgés az ő haragja. Mint szent ott lakik Isten a szentek szentében, mint jóság a menyekben és mint szigorú, igazságos bíró kérlelhetetlenül áll az igazságnak ama kapujában, melyet a keleti képzelet alkotott.

Izrael népe, mely semmit se hallott még a szerető atyáról, mely felett még mindig egy szigorú ítélőbíró állt, s mely Istennek még csak igazságos jutalmazását, — vagy kérlelhetetlen büntetését tanulta érezni, rég felépített már képzeletével két országot: az igazság és kárhozat országát s rég felépítette a kettő közé az igazság kapuját, melynél ott áll a rettentő bíró és a mely csak kevesek előtt nyílik meg. Dávid, a nagy király kelet népéhez tartozott. A képek az ő lelkét is magukkal ragadták; gondolat-, érzélem-világát és cselekvési körét befolyásolták. Millió nép érzi hatalmát; gazdagságát, fényét bámulják, intéseit parancsnak tartják. Dávid, a nagy király most magányában ül, önéletéről, önsorsáról gondolkodik. Képek jelennek

* Beköszöntő beszéd. Elmondott a kolozsvári unitárius templomban 1903. okt. 4-én.

meg előtte; e képek közt legnagyobb a nép képzelete által épített *igazságnak kapuja* s hánykódik lelkében. Elvonulnak előtte bűnei, jótettei, vallásos buzgósága, az Isten jósága, szabadtársa és irgalmassága. És a király, ki mindenki előtt nagy, érzi most önkicsínységét s az Isten nagyságát, öntettei gyarlóságát, és az Istennek tökéletességét. Hiszi, hogy fel van építve az igazságnak kapuja, s ott áll a mellett az ítélő. De vajjon megfogja-e ez nyitni a kaput előtte? Nem!..nem!.. Hiszen bűnei, tévedései, titkos vágyai s a vér, mely kezéhez tapad, örökre elzárják azt előtte. De igen! igen!.. Hiszen bűnbánata, az úr előtt való szolgálata, buzgósága és igazsága csak meg fogják azt talán nyitni előtte. De hát mi is van ott túl ama kapun? A hit szerint szent, isteni élet, szabadulás, s ott kívül kárhózat. Vajjon megnyílik-e hát e kapu előtte, a nagy király előtt? Kép képet követ, képzelet képzelet után vonul előtte, s bizonytalanság, kétség között tudni, látni, bizonyosságot nyerni akarva, kezét mintegy ég felé emelve kiált: „Nyissátok meg nekem az igazságnak kapuit!”

Atyámiai! Azt mondják, az emberiség és az egyes ember élete is a vágyódások, kísérletek és tévedések meg nem szakadó láncolata.

Minket ma már a keresztény eszmék vezérelnek s a kereszténység soha el nem évülő alapfogadlata: a szeretet a rugója tetteinknek. De mint kelet népe, de mint Izrael s a nagy király, mi is gyakran állítunk képeket magunk elé. Vágyaink vezérelnek, s jobbá, szebbé, boldogabbá akarjuk tenni az emberiséget és önéletünket. A szeretet törvénye által parancsolt kötelességek tette, munkára serkentenek. Aztán előállunk az egyház, a társadalom, a haza és emberiség érdekében munkálni, hogy bár egy parányival előbb vihezzük a szent-ügy diadalát. De vajjon munkánk beválik-e, lelkünk nem hiába emésztette-e önmagát, szív-vérünk nem lett-e az önzésnek áldozva? E kérdések támadnak keblünkben. És legnemesebb munkánk után talán mi is, mint a nagy király, magányba vonulunk. Hányjuk, látogatjuk a kérdéseket; lelkünk háborog, nincs nyugalom. Életünk képei elvonulnak előttünk, tetteink csüggesztenek, vagy lelkesítenek, de lelkünk felkorbácsolt, hullámos tengerén nincsen bizonyosság. Vajjon legszebb tetteinkkel is jól tettünk-e, nem volt-e életünk elhibázva? s vajjon még lelkiismeretünk nyugalma is nem egy hamis érzés-e? E kérdések szorongatnak s ez érzelmek, e gondolatok között elvonulnak előttünk a dicső nagyok képei. Talán egy Sokrates magasztos tanával s a mérreg kehelylyel kezében; talán az idvezítő világot boldogító eszméivel, tetteivel s a kínos keresztalállal; talán vallásunk nagy apostola, az Isten oszthatatlan egységének hirdetésével és a dévai vártómlőczczel. Elvonulnak e nagyok ellen feltámadt tömegek sötétségükkel, vakbuzgóságukkal. Lelkünk önmagába

tér; előttünk most az ember, majd Isten ítélete. Kísérlet-e, tévedés-e hát minden e földön? Mi vár reánk, emberi, vagy isteni ítélet s melyik lesz az igaz? Hol van erre bizonyosság? Mondjátok, mondjátok meg, vagy többet ennél: „Nyissátok meg nekem az igazság kapuját!”

Oly lelkiállapotaink tehát, mint a nagy királynak, nekünk is vannak.

Előttetek állok ez alkalommal, először e szent helyen, mint ez egyházközségnek lelkésze. Lelkem előtt is képek vonulnak el, ama nagyok, ama diások képei, kik hirdették itt az Isten országát s „kiknek nem vagyok méltó még saruját is megoldani.” Előttetek állok s ti várjátok, mit fogok én nektek e szent helyről hirdetni? Eszembe jut, hogy azt mondják, az emberiség és az egyes ember élete is a vágyak, a kísérletek és tévedések meg nem szakadó láncolata. Vágyam van hirdetni azt, a mi szent és igaz, hogy kövessétek, a mi csüggesztő és szomorító, hogy elkerüljétek. És szívem, lelkem e perczen nyugtalan, mert e kérdés kísért: nem lesz-e minden szavam, minden munkám csak egy kísérlet, vagy még rosszabb — egy tévedés? Tájékozni szeretnék, hogy van-e hát valami bizonyos, mely megnyitja majd előttünk az igazság kapuját, s vajjon van-e azontul oly valami, melyért érdemes élni, munkálni, s ha kell, meg is halni? Bizonyosságot szeretnék szerezni az eszmékről, melyeket hirdetünk, a munkáról, melyet végezzünk és jövő sorsunkról, melyet érdemelni fogunk. Tekintetem az Istenre esik, ki egyedül kormányoz, egyedül tud és lát mindeneket, ki szeretettel s mégis igazsággal áll az igazságnak kapujában. És e kapu zárt, e kapu nem nyílik. Hol van hát a bizonyosság a jelen és jövőre? „Nyissátok, nyissátok meg nekem az igazság kapuját” hadd látom, hogy mi van azon belül és mi van azon kívül.

És mintha Isten könyörülő lelke egy pillanatig azt megnyitáná, s mintha lelkemnek annak küszöbéről egy be- és kitekintést engedne: látok, látok már és szólok nektek röviden arról, a mit *az igazság kapuján belül és a mit azon kívül láthatok.*

Az Isteni szózat: „bánom, hogy az embert teremtettem” rég elhallgatott. Az ember elé nagy és magasztos cél állíttatott: „legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok” és „új parancsolatot hagyok nektek: egymást szeressétek.” Az embernek éreznie kellett magasztos hivatását, s minden erejével azon kellett lennie, hogy az örök és örök jószág kifogyhatatlan kufféjéhez közelebb jusson. Igen, az ember elé végezelul a tökéletesség, az Istenhez hasonlóság tűzetett, mert ő Istennek nemcsak gyermeke, hanem képmása is. A tehetségeknek, melyek benne szunyadoztak, munkába kellett hát hozatniok s az örök példánykép, Jézus élete szerint az embernek közelebb kellett jutnia az

égi atyához. És az ember tényleg munkához kezdett s munkáját ma talán több erélyvel folytatja, mint bármikor ezelőtt.

A szeretet igaz eszméje megkezdette hódítását, felkeresi a sötét rejtekeket, felemeli a szenvedőt, a szerencsétlent és üldözöttet. Ha elnyom'a a könyörtelenség, a megvetés és lenézés, ha üldözte a fény és erőszak, ha inség, éhség kinozta Isten gyermekét: ott állott és ott áll ma már a szeretet mellette, hogy megmentse, felemelje és erősítse. Ma már megtalálja az embert az ember, a testvért a testvér. Nem durva önkény, jóság szólítja magához az elrejtözöttet; nem elnyomás, hanem egyenlő jog, testvériség, igazság bátorít ma mindenkit. De a míg ide jutottunk, sokat küzdött az emberiség; sok szerető, igaz és jó léleknek kellett elesnie s talán vértanui halált szenvednie. Tévedés volt-e ezek élete, hiábavaló kísérletezés-e munkája? Az a vágy, az a sóvárgás, melylyel belementek a küzdelembe, az az erő, melylyel szembeszálltak anynyi érdekekkel, az a hit, melylyel jobbitani indultak nemünket: mind, mind csak a bizonytalanságnak volt növelője és az a lelkiismeret, mely őket megindította és munkába hozta, csak csalóka érzés lett volna? Nem! nem afiai! A szeretet, jóság és igazság nemes bajnokait sárral dobálta ugyan a világ, kiupadra hurezolta az erőszak, máglyán égette meg a hatalom, de látom, látom én őket az igazság birodalmában, melynek kapujában az abszolút igazság áll, helyet foglalnak ott Isten dicsőségében s az égi atya engedelmével belenyulnak példaadásukkal az emberiség történetébe.

A tudomány, a világosság csak keveseket illet, csak a kiváltságoltak járhatnak annak forrásához. Ez volt a jelszó régen. A tömeg ne lásson, ne tudjon, mert akkor nem lehet eszköz egyesek kezében. Ne, ne illesse az még a szentiratokat se. Csak higgye a tömeg, bármit is mondanak, bármit is végeznek azok, kiknek gyülekezetében a megjelenő isteni ihletést az erőszak, durva irigység, a féltékenység, álszenteskedő képmutatás jellemezte, arczul csapásául annak, a mi szent és isteni. De maga Isten munkált és munkál, hogy tökéletesítse az emberi nemet, képmásává lenni segítse gyermekét. Ertelmi, lelki világossággal áldotta meg kiválasztottait és ma gyorsan terjed az igaz tudomány, a lelki világosság. Igen! Ott van ma a tudomány az erkölcs, a vallás terén is, alapjában rázván meg ezeket, hogy hulljon le róluk mind, mind, a mi nem tiszta, a mi nem igaz valóság! Megrázta szentkönyvünket, melyet némelyek szerint maga Isten diktált, hogy csakis a mi az igazsággal ítélő tudomány előtt megállhat, az legyen a mi hitünk zsinormértéke. Megrázta a vallást, az erkölcsi életet és megrázta magát a három Istenséget, hogy maradjon a vallás az, a minek lennie kell: a vágyó léleknek Istennel való összeköttetése s az erkölcs: az Isten által vezérelt tiszta

léleknek megnyilatkozása és legyen Isten az, a mi volt, van és lenni fog örökké: egyedül, korlátlanul uralkodó a mindenség felett. Lerázta a tudomány Jézusról a titokszerűséget s csodát nem ismerve, előnkbe állította Jézusban azt a példányképet, azt a tökéletes lelket, a ki nekünk valósággal *élet és igazság*. S ma már nem az az igazság, mit a tudomány nem érinthet, hanem az, mit a tudomány lényegnek, igazságnak lenni kimondott. És a küzdők, a tudósok, a lelki világosság hirdetői elátkoztattak, kirekesztettek az emberek társaságából; s melynek keblére kellett volna ölelnie, lelkük világánál előrehaladnia: a roskadozástól félő egyház eltaszítá őket magától. De én látom, látom ezeket isteni dicsőségnek fényével körülvéve, az igazság birodalmában: belül, belül ama kapun, hol Isten áll kéréllhetetlen ítéletével.

Az ember úgy van alkotva, hogy nem annyira szolgálni, mind uralkodni szeret. S a világi javak, előnyök egyenlőtlen megoszlása, a tehetségek gyarlósága inkább kedvez a szolgáságnak, mint az uralkodásnak. Nézzétek végig a világtörténelmet, mily elnyomatott lesz a szegény, tudatlan nép, s mennyire eszköze, szolgálja egyeseknek. Rabszolga lesz a nép az önkény alatt. Lenézett lesz a nő, árúczikk a leány, megvetett, eldobott a hitves a durva korszellem nyomása alatt és annak, kinek szerető keze, gondoskodása, gyöngédsége szabadítókat, megváltókat ad a világnak: annak az édes anyának csak könnyei maradnak s azok is kigúnyoltatnak. De egyszer csak üt az óra, mikor a nő méltó helyet foglal el a királyi trónon is, mikor a hitves és az édes anya neve imába foglaltatik, mikor a szolganép önérzetre kap, s lerázva békóit, lesz a minnek lennie kell: Istennek gyermeke, mindnyájunk testvére. És a kik mind ezt előkészítették azok agyonkinoztattak, megégettettek, de látom, látom én őket az Isten igazságának birodalmában.

Igen! Igen! Ott látom én a szeretet, jóság és igazság apostolait, a tudomány és szabadság bajnokait. Az egyház, haza, nemzet és emberiség igaz munkása nincs miért csüggedjen, hely készítettett már ott az ő számára. Az önzetlenség, az önfeláldozás, a bűnbánat bebocsátást talál az igazság kapuján. S az élet ott szent és isteni. Egységes az Istent dicsőítő karének. Szabadulás van ott a megterhelt lélekre, könnyebülés az elnyomatra, tiszta, igaz hit a kebelben; megbecsülés, alázatosság az emberben. Csak egy tekintély van ott, az Isten, mely bennünk a lélek, a lelkiismeret; egy vezető: Jézus Krisztusnak tiszta szelleme. Szép, szép az igazság országa, élet, isteni élet van ott mindenfelől.

Egy pillantás csak s ime ezeket láttam én az igazság kapuján belől.

Az igazság kapuján belől minden csak örvendetes és lelkesítő, ott valóságos, igazi élet van. Az igazság kapuján *kivül* ellenben minden, mit láthatunk, csak csüggesztő és elszomorító, itt nem élet, hanem enyészet, nem üdvösség, hanem kárhozat terem. Itt nem hívogat a biztató szó: „jőjjetek én hozzám, kik megfáradtatok s én megnyugtatlak titeket“. Itt e kérdés hangzik: „micsoda az igazság?“ s az érdek, hatalom és erőszak magából kikelve kiáltja az ártatlanra: „Káromlást szóla, méltó a halálra!“ A szeretet gyöngéd szavait és nemes tetteit itt ne keressétek, mert itt a durvaság és embertelenség az uralkodó. A jóság és igazság itt csak megvetett, alkalmatlan fogalnak. Nem hatolt be ide még az evangélium szózata, nem tudta még felrázni itt a vallási és erkölcsi érzést az isteni kijelentés. Az istenség fogalma, a tisztult vallási és erkölcsi felfogás csak arra való itt, hogy rémitse a gyengét, kihívóvá tegye a hatalmast. Jövő élet, ítélet, büntetés itt az eszükben meggyengült rajongók ábránd képe, vagy a lelkük egyensúlyát elveszítették rögeszméje, kiket nem szánni, hanem kinevetni kell, kiket nem szerető orvosi kezelés, emberséges bánásmód, hanem ostorcsapások által kell észretériteni, a romlott emberi társadalomnak visszaadni.

A vallást itt üres szólamnak tekintik, mely nem a világosság terjesztését, hanem a sötétség örök uralmának megalapítását tüzte ki ezéljául. Többet ér itt a szemkápráztató ezereconomia, az érzékeket elszédítő hazugság, mint a tiszta lényeg, a lélek nemesítése. Az erkölcs itt az erős hatalmának elismerése, az ököl jognak uralma, az érdek kielégítése s az önzetlenség, önfeláldozás kinevetése. Tudomány? Ki van az innen zárva, hisz az úgy is csak arra való, hogy pusztitson; hiu emberek dicsőség vágya s a világtól elzárkózottaknak önfittogtatása. Öröm, gyönyör, élvezet millióknak romja felett többet ér itt a vilárendszer megmagyarazásánál, az emberi élet kikutatásánál és a körülötünk levő tünemények értésénél. Szabadság! mit jelent e szó itt? Szabad vagyok, mert uralkodom és parancsolok s remeg előttem az embertömeg. Testvériség: hogy nekem dolgozzék más — ingyen, véres keresményét előmbe rakja s ha szorult állapotában akarok, majd juttatok neki. Egyenlőség: hogy ne legyen nagy senki; minő eszközzel az nem kérdés, de meg kell akadályozni; hogy bárki is nagyobb legyen egy fővel mint a néptömeg.

Itt, itt látom én a fásult szívet s a tompa közönyt, melyet elosztatni nem lehet, melyet mi se érdekel; mely előtt nincs haza, nemzet, nincs emberiség, mely előtt nem bűn a hazaárulás, hanem csak kialakulás, megbékülés az adott körülményekkel, az okok halmaza szerint legjobb döntés az alkalmak kihasználása. Itt, itt hallok én rémitő hangokat, mikor a jajkiáltást ostorcsapással akarják elnémitani; mikor a tehetetlent korbács üzi tovább, hogy összeszedje kinjai között végső erejét, felmozduljon és

kilehelje agyonkínzott lelkét. Itt, itt hallik leginkább: „mi atyánk jöjjön el a te országod.“ Itt, itt működik legkönyörtelebbül az álaréz, a börtön, a bitó, az inquisitio. De elég! elég ennyi az igazság kapuján kívül látottakról, mert mind ez csak csüggesztő, szomorú és rémitő.

Nem élet, nem; — enyészet van itt mindenütt. Az ember megállítani szeretné a világfolyását, míg minden megváltozik, hogy ne szennyezze be semmi a történelem lapjait. De az idők és történelem folyását megállitnunk nem lehet. Csak borzadva, összerázkódva olvassuk, mi minden kitelik az emberből és az embertől. Ezeknek nincs helyük az igazság kapuján belől s ha volna: Isten nem volna akkor igazságos.

Ai. Egy pillanatig bár úgy éreztem, mintha megnyilt volna előttem az igazság kapuja. Rövid tekintetet vetettem arra, mi azon belől és a mi azon kívül vala. A mit láttam, azt hirdetem nektek. Az életet a kapun belől, hogy kövessétek; az enyészetet, a kapun kívül, hogy elkerüljétek. Enyém lesz a hirdetés, tietek a választás. Élet, enyészet!? Válaszzatok.

E gondolatokkal üdvözölöm e nemes gyülekezetet. Üdvözöllek téged kolozsvári unitárius egyházközség, előljáróitokkal egyetemben. Bizalmatokkal kitüntettetek. Most kérve kérlek: legyetek segítségemre Isten országa építésének munkájában.

Üdvözöllek egyházunknak érdemekben őszülni kezdő nemes főpásztora. Dicső küzdelmek közt vezesd győzelemre hiveid seregét.

Légy üdvözölve kollégiumunknak tanár testülete, ifjúságnak nemes kertésze. Legyen üdvös s Istennek tetsző a munka, melyet végeznék.

Üdvözöllek tanuló ifjúság! Szorgalom, munka, becsület. Ezt örököltük elődeinktől. Ezt hagyjuk nektek, legyen vezéretek.

Legyen üdvözölve e nemes város és ebben minden egyház, minden tanintézet vezetőikkel, óvéikkel egyetemben. Kozsoruzza a nemes munkát mindenfelé Istennek áldása.

És te Isten! a megkezdett munkában vezéreljed a te gyenge szolgálodat mindörökké. Ámen.

CSIFÓ SALAMON.

Tóth Béla és Székely Sándor Hadúrja.

Néhány évvel ezelőtt esodálattal emlegette némely sensatio-éhes ifjabb ujságíró, hogy jebes írónk, Tóth Béla fölfedezése szerint Hadúr nem az ős magyarok hadintéző istene volt, hanem csak Székely székelyekről írt eposzának szerencsés leleménye s e kis művecske révén nyert utóbb általános elterjedést a magyar mythológiában. A ki e tájékoztatlan híresztelést hallotta, megdöbbenve kérdezte magától, vajjon hányszor fedezik föl még Columbus Amerikáját? Az a gyanus kérdés sem maradhatott el: vajjon e tudós ifjak hol tettek érettségi vizsgálatot, ha a magyar irodalomtörténetet még új korában sem ismerik?

A közel múlt napokban derült világosság e szállongó hir homályos eredetére. Egy vigyázatlan honatya elszólta magát az országházban s elszólalásában tudva, nem tudva Hadúrt Vörösmarty alkotásának vallotta. Legott lecsapott a Pesti Hirlap ellenzéki magaslátáról az ott éberen őrködő Tóth Béla s a tudatlan törvényhozókat ily váratlan leczkéztetésben részesítette:

„A képviselőház általános és szépirodalmi műveltségű írástudói azt hangoztatják, hogy a *hadúr* szót Vörösmarty csinálta. Éljenek! Legalább hallottak *valamiről harangozni*. E *tudományos* nyilatkozatok híján azt hittem volna, hogy a Ballagi Mór-féle magyar mythologia apostolai; vagyis azt vallják, hogy *hadúr* a magyarok istene volt a kereszténység befogadása előtt. De mit csufoljuk a jó öreg Ballagit? . . . No de csak azt akartam mondani, hogy a *hadúr* szót nem Vörösmarty csinálta, hanem *egy becsületes* unitárius versköltő lelkipásztor,¹ Aranyos-Rákosi Székely Sándor, azt írván 1823-ban kinyomtatódott,² *A székelyek Erdélyben* ezimű hároménekes hőskölteménye első énekének 86-ik sorában:

Zágon, Haddúrnak Fő-Papja beszélteni így kezd.

¹ Csak papnövendék volt akkor.

² Már 1822 végére kinyomtatták.

„A székely poéta kigöndölését aztán Vörösmarty tette ismertté, sőt magyar mythologiai alakká, szembe állítván vele az ép oly koholt Ármányt“.

„Minderről megírtam *én már kétszer is azt, amit tudnia kell az érettségít tévő magyaroknak.* Hiszen nem titok ez, vagy mi a szösz. Azért írtam meg kétszer, mert az a könyvem két kiadást ért. (Ni, a tisztelt házon kívül mintha olvasna ez a tekintetes haza!) S megírván a *hadúr* bolond (így!) magyar mythológiájának történetét, még azt is megírtam, hogy 1867 óta a *hadúr* egy fokkal lejjebb szállott, istenből császár vagy király lett és ma „legfőbb hadúr“ . . .

„Ezt írtam könyvem 1896-iki és ezt 1901-iki kiadásában. Szent Hadúr, csak most veszem észre, hogy ebből még pör is lehet a mai világban. No mindegy. Nem fogok bujni a vizsgálóbíró úr elől. Megjelenek az első hívására is, nem csupán a negyedikre, mikor a gazdámot veszik elő. (NB. Nekem nincsen gazdám.)“

Ily szellemesen elmésködvé a tudatlan honatyákkal, akárha mind csak merő Makkai bácsik volnának, tárgyalja a kedvére felvetett „tudományos“ kérdést Tóth Béla a Pesti Hirlap 1903. évi 271-ik, illetve 8280. számának *Hadúr* czimű Esti levelében. Azt az egyet sehogy el nem engedheti, azt tudnia kell mindenkinek, azaz a Pesti Hirlap „százezer“ olvasójának, hogy a tudományt Magyarországon az ő kétszer kiadott könyvei terjesztik. A száz meg száz középiskola ifjai csak abból készülhetnek még érettségire is alaposan.

Ily kegyetlen szatira kerül akaratlanul is tollunk hegyére, ha a kérdés előzményeit kellően ismerjük. A *Hadúr* szó újabb keltét nem Tóth Béla fedezte föl: mindenki tudta azt, a ki a magyar irodalom újkorával foglalkozott.

A *Hadúr* mivoltáról Székely után Vörösmarty értesült legelőször s vele és utána Czuczor, Fábián, Debreczeni, Arany és sokan mások. Vörösmartytól Toldy is hamar megtudta e nem most felfedezett nagy titkot, tárgyalja ő a Székely eposzát már 1828-ban kiadott első irodalmi kézikönyvében. Később is több művében rá tér a Vörösmarty és Székely közti viszony ismertetésére. Egyáltalában nem rejti véka alá tudományát, hogy holta után hirlapi sensatióként fölfedezzék. Még a tanuló ifjuságnak is értésére adja, nem sajnálván a két költő jellemzésére e fontos adatot első nemzeti irodalomtörténetében is közzé tenni.

Már 1865-ben ott olvashatta minden diák: „maga a nemzeti

isten (Székely azt Haddúrnak nevezi) pásztor képében fedi fel... titkait". Ugyanez megvan a Gyulai Páltól kiadott irodalomtörténet 228. lapján is. (Bpest, 1878.) Boöthy kiírja még világosabban: „Haddur, a nemzeti isten (ez elnevezés Székelytől ered) fölfedezi előttünk... titkait". (Nemzeti irod. tört. 5-dik kiadás. Bpest, 1889. 38.) Általában ismerik tehát a magyar irodalomtörténetben Hadúr fölfedezett titkait már egy egész emberöltővel ezelőtt. S bizonyosnak tarthatjuk, hogy Toldyból tettek érettségit a fővárosi piarista gimnázium tanulói is...

Csaknem fölösleges ezek után rá mutatnunk, hogy Imre Sándor, Szász Károly és mások nem egyszer ismertették egyetemi előadásaikon, mint ugrott ki Hadúr Minervaként fegyveresen a leleményes székely költő agyából. A Keresztény Magvető munkatársai közül is Jakab Elek, Kanyaró Ferencz, Péterfi Lajos nyilatkoztak korábban e kérdés felől. (Ker. Magv. 1888. 1889. XXIII/IV. évf. stb.) 1892 elején Heinrich Gusztáv kezd behatóan foglalkozni Székely eposzával. A német-magyar irodalom tudós egybehasonlítója kimutatja, hogy a Klopstock példájára alkot magyar mythológiát erdélyi költőnk s ő alkotta Hadúrt is, kinek nevére „oly babonás érzés fogja el" mai nap tudós hirlapiróinkat. (V. ö. M. Hirlap, 1897. 190. sz.) 1897-ben adja ki Heinrich széleskörű tanulmányával írt alapos művét Székely Sándor születésének százados évfordulójára. (Régi M. Könyvtár I-ső kte.) Ugyanő már 1895-ben bemutatta az Irodalomtört. Közleményekben Székelyről szóló előleges tanulmányait. Ugyancsak ez év legelején jelent meg az Aranyosvidék újévi ajándéka: „*A Székelyek Erdélyben*. Hősköltemény három énekben. Irta Aranyosrákosi Székely Sándor." Kiadta Borbély György. Torda, 1895. E kiadás 8-dik lapján is föl van fedve Hadúr titka, sőt a 18-ik lap alján az is pontosan ki van jelölve, hogy a hadistenről szóló első emlékezés a költemény I-ső énekének 86-ik sora: „Zágon, Haddurnak Fő-Papja" stb. Lásd a továbbit Tóth Béla cikkében.

Az bizonyos, hogy Borbély György szétküldte az újságoknak élénken írt kis füzetét. Ugyanekkor vagy kevéssel ezután állította össze Tóth Béla is 1896-ban megjelent s újságíróink közt feltűnést keltett könyvét. Hogy Hadúr honnan jutott belé, azt a szerző legjobban tudja. Nekiünk a hirlapírók felületessége ellen kellett felszólalnunk. A fennebb előadottak után tanulságul kimondhatjuk: kár volt az a nagy „harangozás" Amerika legújabb felfedezésének üres sensatiójáért.

KÜLÖNFELÉK.

Servet emléke. A mit a genfi és a franciaországi protestánsok az év elején kezdettek és a nem-protestánsok közül oly férfiak, mint Loyson Hyacinthe, támogattak, létrejött. A champeli téren készen áll az ezelőtt háromszázötven évvel fellobogott és Servetet megőgetett máglyalángért az engesztelő emlék. A gyászos tett évfordulóján, oct. 27-én már fel volt állítva, de a nyilvánosságnak nov. 1-én adták át, a reformatio ünnepén. Monthey-i szép gránitból készült s a megállított és általunk is közölt felirattal. A jelzett napon délután két órakor a genfi közönség, az egyházi és világi hatóságok küldöttei a champeli-utra gyültek és Choisy E. lelkész, bizottsági elnök megindító beszédet mondott és az emlékoszlopot a plainpalais-i egyházközség tanácsa őrizetére bizta. Pallard tanácselnök az emléket átvéve, ígéretet tett, hogy meg fogják azt őrizni, mint a lelkiismeret bizonyosságát, a lelkiismeretét, mely sajnálja a mult türelmetlenségét és ragaszkodik a tiszta evangéliumhoz és a reformatio elveihez. Azután a plainpalais-i templomba vonult a közönség és ott folyt le az ünnepély főbb része. Choisy elnök itt mindenekelőtt üdvözölte a franciaországi küldötteket: Doumergue-t, a „Synode officieux“, Borel-t, a „Delegation liberale“ képviselőjét; továbbá Bois H.-t, ki a montaubani facultas és Dufour Theophile-t, ki a francia prot. tört. társulat részérői volt jelen, és azután a schweizi cantonok és a genfi hatóságok képviselőit. Choisy következőleg Servet életéről, tanairól és elítéltetéséről olvasott föl, jeles történelmi tanulmányát azzal végezve: „szégyenljük e máglyahalált mint oly tettet, mely a reformatióval ellenkezik“. Azután Chantre genfi egyetemi tanár mondott a vallásos türelemről kitünő beszédet és végül Doumergue, ki főleg az engesztelő jellegét emelte ki az emlékeknek. Az itt jelzett beszédekkel és közbe szép énekekkel tartott ünnepély mély benyomást tett a hallgatóságra. És a lelkiismereti szabadság és a vallási türelem barátai mindenütt örömmel veszik a genfi ünnepélyt tudomásul.

Daniel Gábor titkos tanácsos. Daniel Gábor a változott politikai viszonyok miatt lemondott a magyar országgyűlés képviselőházának több éven át nehéz viszonyok közt viselt alelnökségéről. A király Daniel érdemeit a titkos tanácsosi méltóság díjmentes adományozásával jutalmazta. A budapesti egyházközség küldöttsége Bedő Albert és Székely Ferencz vezetése alatt tisztelgett Danielnél e szép kitüntetés alkalmával.

Daniel Ferencz kardja. Ntiszt. *Révész Kálmán* kassai ev. ref. tudós esperes urtól kaptuk és köszönetünk nyilvánítása mellett közöljük ez érdekes történelmi adatot:

A kassai Rákóczi-kiállításon, (3 terem, 78. sz.) volt egy *unitárius kard*, melyet a katalogus következőleg ír le:

— Díszkard, aranyozott ezüst montirozott, vörösbársony hüvelyel, a XVII. századból. Damaszkpengéjén SOLI DEO GLORIA ET HONOR. 1657. s *Az te szent nevedért s az szentességédért* föliratok bevésve. Ezek között N. F. D. betűkből álló monogram (Nobilis Franc. Daniel), alul pedig egy jobb kezének mutató ujját esküre emelő férfi alak, balkezében törrel bevésve. Unitárius kard. Daniel Ferenczé volt. Kiállítja gróf Eszterházy János, (eddig a katalogus), kihez Lengyelországból került. Daniel Ferencz állítólag II. Rákóczi Györggyel ment ki Lengyelországba, ez a provenientia magyarázata.

R. K.

Róm. kath. országos nagygyűlés tartatott oct. hóban Budapesten. Gróf Zichy János elnök megnyitójában azt hangsúlyozta, hogy a nagygyűlés célja megerősíteni a solidaritást az életben szétágazó utakon járó katolikusok között. A katolicizmus nem fél a világságtól, (!) nem akarja elzárni az egyházat a kor szellemétől. A gyűlésen előadást tartottak gróf Széchenyi Miklós a socialismusról és dr. Prohászka a világiak apostolkodásáról. Dr. Prohászka egyebek közt új iskolákat sürget ily színezéssel: „Ne csak apáczaiskolákat! Én tisztelen a kedves testvéreket, szeretem őket, megcsókolom a lábuk nyomát is, de hát mi is akarunk élni, mi Évának árva fiai s Magyarországon számkivetett maradéki!” Az országos kath. nagygyűlésen a lapok szerint öt-hatszázan vettek részt. A pápának hódoló iratot küldtek.

Egy amerikai lap a pápaimádásról. Az amerikai ág. evangélikusok Bostonban megjelenő lapja írja aug. 23-iki számában: „A ki valaha kételkedett, hogy a római pápás egyház csak tarka-barka czifraságokkal, csecse-bece díszszel és pompával felékitett pogányság, felnyilhatott a szeme az utóbbi napokban, a mikor a pogány bálványimádás a pápával, a beteg pápával, azután a halott pápával, azután

meg ismét az új pápával csömörletes módon a maga meztelenségében állíttatott az egész világ elé. Nem volt ott egyetlen szó, egyetlen tett, egyetlen bizonyosság az Isten tiszteletére és az istenfia dicséretére, hanem a mit tettek, az tisztán a pápa-istennel, az ő testével, az ő hullájával való pogányeultus, melynél a holt testét még nyilvános imádásra is kitették, hogy a lábait csókolják, — de elég elővigyázattal vasrács mögé, hogy nehogy a tulbuzgó lábcsókolók a holt lábairól a papucset is lehuzzák, mint a hogy a kegyes kézsókolósok azelőtt a halászgöyürüt lelopták kezéről.“

Hány pap van Magyarországon? A Magyarországon megtelepült nyolcvannolc római katolikus szerzetesrend százkilencvenegy rendházában 1881 férfiszerzetes lakik; a hatvankilenc női rend kétszázkilencvenkilenc rendházában 3926 apáca. Van azután az ország 3235 római katolikus anya- és 11,588 leányegyházában 2727 plébánus, 1724 káplán, 593 más állású pap, 1152 növendékpap, 270 nyugalomba küldött és 240 világi pap és szerzetes. A görög katolikusok négy szerzetesrendjének kilenc rendházában negyvennégy szerzetes lakik, a 2101 anya- és 3011 leányegyháznak 1042 plébánusa, 639 káplánja és 112 egyéb állású papja van. A görög keletieknek öt rendjük van, a melynek tizenöt rendházában 43 szerzetes lakik. A 2128 anya- és 405 leányegyháznak 1959 plébánusa, 236 káplánja és 40 egyéb állású papja van, a növendékpapok száma 205, a nyugalmazottaké 29, világi pap és szerzetes csak négy van. Az ágostai h. evangélikusok-nak 899 anya- és 882 leányegyházuk van 914 lelkészszel, 176 segédlelkészszel; van még 215 növendék és 42 nyugalmazott pap. Az evangélikus reformátusok 2039 anya- és 449 leányegyházában 1973 lelkész, 219 segédlelkész, 313 növendékpap és húsz nyugdíjas pap van. Az unitáriusok-nak 113 anya- és 59 leányegyházuk van, 105 lelkészszel és 2 segédlelkészszel. Növendékpapjuk tizenöt van, nyugalmazott: négy.

A legújabb unitarius templom. Nov. 8-án avatták fel a füzegyarmati l.-egyházközség Borsodi mérnök terve szerint, Gányi András gondnok vezetése mellett készült csinos új templomát. A felavatásra meghívták Főt. Ferencz József püspök urat, de másfelé levén elfoglalva, csak írásban küldhette üdvözlését az ő buzgó hiveinek. A felavatásra, a mint írják, sokan jelentek meg: Józau Miklós budapesti lelkész, esperes, Kovács József köri felügyelő gondnok, a hódmezővásárhelyi, mezőberényi és dévaványai hitrokonok, élükön Benedek Mihály, Zoltán Ferencz és Lázár Dénes tanítókkal, kiket meleg üdvözléssel fogadtak. A püspök képviselőjét, Vég Mihály püspöki titkárt, zászlós menet kísérte be az ünneplés színhelyére. Józau Miklós tartotta a szép és hazafias érzelmetől áthatott felavató beszédet; Vég Mihály felolvasta a püspök ékesszavú üdvözlését és azután megkapó szavakban áldást mondott a templomra, a hivekre és az egész községre; majd

Balázs András lelkész hiterősítő úrvacsorai beszédet mondott, mire kétszázötvenen vettek urvacsorát; Kovács József felügyelő gondnok lelkes buzdító beszéde zárta be a fölavatást. És közebed az emlékezetes örömmünnepet.

Loisy abbé a bibliáról. Nehány évvel ezelőtt nem éppen kellemes föltűnést keltett a Vatikánban Loisy abbé könyve: „Az evangélium és az egyház.“ XIII. Leo pápa a könyv megbirálására bizottságot jelölt ki, mely két kardinálisból és több neves bibliamagyarázóból állott. A bizottság véleménye a szerzőre nézve elítélő volt, de XIII. Leo még sem akarta a könyvet indexre tenni. Most Loisy abbé ismét könyvet adott ki, a melyben nemcsak hogy vissza nem vonja az előbbi munkájában kifejtett tételeket, hanem azokat újabb érvekkel, nyomatékosabb magyarázatokkal erősíti meg. Meggyőződése az abbénak, hogy a Pentateuch nem Mózes műve és hogy a Genézis első fejezete nem adja elő hiven az ember keletkezését. Szerinte Dániel, Ezra könyve apokrif és többek között a vízözön és a bűnbeesés asszir eredetű hagyomány. Kifejti továbbá, hogy nem Szent-János írta János evangéliumát, a melynek — ugymond — úgy sincs se históriai, se biográfiai értéke. Lázár föltámasztását Loisy symbolumnak mondja és magát a föltámadást kritika alá veszi, a mi katolikus tudóstól, még hozzá paptól, új dolog. Az abbé ez újabb könyve kinosan hatott a pápai udvarra és a párisi érsek mostai római utját is ennek tulajdonságjára. Loisy abbé könyvének indexre kerülését bizonyosra veszik.

Katholikus egyetem. A katolikusoknak, számukat és gazdagságukat tekintve, első helyen kellene állaniok a közoktatásügy terén. Legújabbán katolikus egyetemet szeretnének felállítani Gyulafehérvárt s a tanácskozás alkalmával kitűnt, hogy összes egyetemre fordítható alapjaik alig haladják meg az egymillió forintot. Ez összeg kamatjaiból fentarthatnának egy kitűnő főgimnáziumot; az egyetem számára négyannyi is kellene. Érdekes, hogy a kath. Pázmánytól nagy hírrel felállított nagyszombati akadémia, ma budapesti egyetem, összes alapítványa, mit kath. és nem katolikus jóltevők harmadfél százév óta raktak össze, a legújabb felszámítás szerint, csak 1.112,028 koronára megy; tehát annyira, a mennyibe került körülbelöl a mi új kollegiumunk felépítése.

K — ó.

Oktatásügy a francia parlamentben. November 20-án a szenátus az oktatásra vonatkozó törvényjavaslatokat tárgyalta. Az előadó kijelentette, hogy a bizottság és a kormány elfogadják a Delpesch szenátor által a harmadik cikkhez benyújtott módosítványt, mely szerint még az autorizált kongregációknak is tiltva van középiskolát vezetni, vagy abban tanítani. Leconte szenátor támogatja ezt a módosítványt és hangsúlyozza az oktatás világiasításának szükségét. — Combes miniszterelnök védi a módosítványt és kijelenti, hogy a tani-

tási szabadság nem természeti jog. A szónok hangsúlyozza a kongregációk veszedelmét, a melynek nagyságát az 1895-ben megtartott tanítási ankét kimutatta. A gyermekeket nem lehet oly emberekre bízni, a kiknek minden családi kötelesség idegen. Az ország 30 éven át sokat szenvedett a kongregációk tanítása folytán. Lehetetlen, hogy az ország tovább is tétlenségben maradjon. A kormány azt kívánja, hogy Delpech indítványát elfogadják, mert szükséges, hogy az ország erkölcsi egysége biztosíttassék. Waldeck-Rousseau kifejti, hogy a kongregációk tanítási jogosultságát nem lehet vitatni és bírálat tárgyává teszi a kormány részéről a kongregációk tanításának kérdésére vonatkozólag tett javaslatokat. Sokkal inkább politikai kérdéstről, mint iskolatörvényről van szó. Delpech indítványát nem lehet megvalósítani. Kijelenti, hogy ő nem fog Delpech indítványa mellett szavazni. Combes miniszterelnök hangsúlyozza, hogy kizárólag elvi határozatról van szó. Delpech indítványát 147 szavazattal 136 ellenében elfogadták.

Franciaia néphumor a pápáról. Franciaországban, hol a „Los von Rom“ mozgalom napi renden van, mint akár Austriában, a néphumor megnyilatkozott XIII. Leo halálakor is. Mikor Leo pápa halála után az ég kapujához érkezik, Péter a kapút megnyitva fogadja őt és bámulva kiáltja: „Ah hát te is „los von Rom“ vagy! . . . no hála Istennek!“

Magyarország jövedelme. A Magyar Közgazdasági Társaság nov. havi felolvasó ülésében megállapították azt, hogy az őstermelés 2,327 millió koronát jövedelmez hazánkban, azaz a nemzeti jövedelem csaknem kétharmad részét (65.27%); a többit az ipar (21.52%) és kereskedelem (11.47%). Az összes tiszta jövedelem: 3,210,627,497 korona, a bérlakások jövedelmét ide nem számítva. Ez eredmény alapján Magyarország vagyoniát 31,106 millió koronára becsülik, mely a nép munkáját évenként 10 3/2% járadékkal jutalmazza.

A 3,210 millió korona jövedelemből egy főre 185 kor. esik, egy családra 920 korona. A 12,000 családra számítható unitárius lakosságnak évi jövedelme ily arányban közel 13 millió koronára tehető. Hogy az elmélet a valósággal mennyire egyezik, azt nehéz volna világosan kimutatni. Csak annyi bizonyos, hogy a jövedelemnek közel egyharmada, azaz 32 százalék, az állam pénztárába megy adófizetés útján. Mert Magyarország évente ezer millió koronánál többet áldoz részben kultur czélokra, nagyrésztben nagyhatalmi álmokra.

Egy híres történettudós halála. Mommsen mellett, ki a rómaiak nagy multjának legkitünőbb újkori történetírója volt, elvesztettük egyik hív barátunkat Angliában: Lecky Vilmos Edvárd Hartpolet, a nagynevű Buckle követőjét, mondhatni tanítványát. Mikor Buckle virágzó férfi korában elhalt, Lecky lépett azonnal nyomába. A remek „Anglia művelődésének története“ után csakhamar Lecky is kiadta egész Európában elterjedt művét, a „Felvilágosodás történetét“.

E kitűnő műben rationalis álláspontja nagymértékben kedvez az unitarizmusnak s teljes elismeréssel méltatja a rokon szabadelvű vallásmozgalmakat. Nálunk az orthodox maradiság hátraszoritása érdekében a legjelesb protestáns írók vállalkoztak a hetvenes években Buckle magvas művének kiadására magyar fordításban. Lecky könyvének is akadt derék magyar tolmácsa Zsilinszky Mihály személyében, ki ez áldásos művet hozzá illő, szerető gondnal bocsátotta közre három kötetben. Aligha csalódunk azon föltevésünkben, hogy a magyar lutheranusok mai szabadelvű álláspontja, mely borzadva fordul el a túlzó orthodoxiától, részben a Lecky útmutatása nyomán szerzett józan felvilágosodás eredménye.

K—ó.

Pukánszky Béla, a korán elhunyt tudós, pozsonyi theol. tanár sirjához emléket emeltek tanítványai és barátai és dec. 8-án Dr. Masznyik Endre megnyitójával és Hornyánszky Aladár emlékbeszédével ünnepélyesen leleplezték. Ez alkalommal értekezletet tartottak hátrahagyott munkái kiadása ügyében is.

Unitárius természettudós sikere. A Magyar Földtani Társulat nov. 4-én Budapesten tartott ülésén dr. *Pálffy Mór* osztálygeologus, ki az ordály-részi nyugoti havasok felkutatására több ízben kapott megbízást, az Érczhegység egy igen bonyolult területéről, a Brád—Kristyor környéki aranyvidékről mutatta be nagyérdekű tanulmányának egy részét. Az Érczhegység aranybányászata a különböző fajtájú andesit kőzetekben folyik. Pálffy Mór most bemutatott tanulmányában kötségtelenül kimutatja Kristyor környékén és a rudai 12 apostol bányatársulat bányáiban végzett tanulmányai alapján, hogy a különböző fajú andesitek eruptiója, azaz kitörése, e területen egészen fordított sorrendben történt, mint a hogy eddig tudósaink hitték.

Az Orvosok Lapja tudományos közleményei között Dr. *Barabás József* marosvásárhelyi tehetséges fiatal orvostól közelebb két közlemény jelent meg a Gyógyult sublimát-mérgezés és egy új szer gyógyértékéről, melyek külön füzetként is kiadattak. Az ifjú tudós tudományát és tapasztalatait tiszta nyelven közli.

Dilthey Vilmos. A berlini egyetem bölcészettanára ez év november 19-én töltötte be 70 életévét. Ez a nevezetes évforduló méltó arra, hogy mi is megemlékezzünk róla. Ez nekünk, akik a modern kor különféle és sokszor egymással teljesen ellentétes eszmearamlatai között a tiszta erkölcsi és eszményi érdekek oltalmazói óhajtunk lenni, szintűgy kötelességünk is. Mert Dilthey egyike az elsőknek azok között, akik a modern természettudományi szellem követelőzéseivel és túlkapásaival szemben a szellemi tudományok sajátosságát és önállóságát a legerélyesebben hangsúlyozzák. Ami Kant a tiszta ész bírálatában, ugyanaz *6 a történeti ész bírálatában.*

A heidelbergi és berlini egyetemeken Nitzsch, Twisten, Trendelenburg és Ranke lábainál történelmet, bölcészetet és theológiát hallgatott, majd Baselben, Kielben, Boroszlóban s végül Berlinben a bölcészet egyetemi tanára lett. Nem műveinek nagy számával, hanem új irányával tűnik ki. Új módszereket és elveket keres a szellemi tudományok részére, mert a természettudományiak amazokra nem alkalmazhatók. Hogy állításunkat kellő világításba helyezve megértethessük, kissé távolabbról kell kezdenünk. S itt legelső sorban „*Einleitung in die Geisteswissenschaften*“ cz. legbecesebb műve lebeg szemeink előtt.

Ismeretes az emberi gondolkodás történetében a középkornak az az iránya, amely az igazságot az istenség tulajdonságaiból, attributumaiból vezette le. Az isteni kinyilatkoztatás, az inspiratio a kutatásmódszere és a tudás forrása. A renaissance és reformatio a másik végletbe csap. A dogma tekintélye helyébe lép az emberi ész autonómiája. Eldobja a hit tekintélyét, hogy proklamálhassa az emberi ész csalahatalanságát.

A közép- és újkor mesgyéjén nincs nagyobb és élesebb ellentét, mint a dogma és az emberi ész; egyfelől a gondolat lekötöttsége, másfelől souverain korlátlansága. Ez az ellentét hidálja át a két kort; ez az ellentét mozgatja azt a harcot, melyben a küzdő felek egyfelől a scholastikusok, a maguk még a sophistákén is túltevő finom szőrszálhasogatásával, éles logikai és szellemi gymnastikákkal; másfelől a világtörténelem szellemének haladása, amely az igazsághoz többé nem az Istenen, nem a szentiráson keresztül vezet. Ez a haladás két uton történik: egyik az *emberi szellem*, másik a *természet útja*. Amaz a rationalismus. Hívei Descartes, az occasionalisták, Spinoza, Leibniz. Ez az empirismus. Hívei Bacon, Hobbes, Locke, Hume, a francia encyclopaedisták. Annak módszere a deductio, ezé az inductio. Annak dogmája az ész, szentírása a matematika, mert az az igaz, ami ezzel bizonyítható. Ennek dogmája az adott valóság, a tény szentírása a physika, mert az az igaz, amit Keppler, Galilei, Newton annak bizonyítanak. Ez a két út megmutatja nekünk, ami *van* és aminek a természeti, physikai törvények kényszerűsége folytán lenni *kell*. Bevezet bennünket az ész és a természet végtelen birodalmába. De egy másik végtelen nagy világ, az emberi *cselekedetek és erkölcs* világa feltáratlanul marad előttünk. Pedig mi nemcsak gondolkodó, hanem s talán első sorban cselekvő emberek vagyunk. Nekünk sokkal fontosabb s hozzánk közelebb fekvő érdekünk tudni azt, hogy miként kell cselekednünk, mint gondolkozni és elmélkedni a lét és természeti világ

berendezettsége felett. És e cselekvéseinkben irányelvekre, útmutatósokra, szóval a cselekvés mértékére van szükségünk.

Igaz ugyan, hogy a scholasticismus már tüzött ki bizonyos irányelveket, meghatározta a cselekvés mértékét.

De ez a mérték nem a természettől, nem az ember valójából volt véve. Természet- és érzékefeletti indítások, motivumok szolgálnak a scholastikusok cselekedeteinek, erkölestanának alapjául. Míveltségünk mai rendszere mellett sokan vannak, akik az ilyen mérték, ilyen indítás lehetőségét elvi alapon és okokból tagadják. Hová forduljanak ezek? Bármennyire hangoztatják egyfelől az emberi ész souverainitását, másfelől mások a természeti törvények korlátlan és kizárólagos uralmát, ezek a kérdésre feleletet nem adnak. A *világtörténelem*, mint az emberi szellem egyetemes fejlődésének folyamata, ez az út, amely a kérdésre felelet ad, amely a cselekedeteknek természetfeletti forrásokból eredő mértékét elvileg elutasító modern ember előtt kitzizheti a cselekvés mértékét, megállapíthatja normáját s így lesz a szó igazi mély értelmében az élet tanító mestere. Ez lesz aztán annak a szárnyas szónak (*historia magistra vitae*) a mai elmélkedő által újból felfedezett valódi értelme.

Ime itt térünk már rá arra, hogy Dilthey a szellemi tudományokra nem tartja a természeti tudományok módszerét alkalmazhatónak. Eljárása, amely közben a szellemi tudományok különböző vidékein és ágaiban feltétlen biztosággal uralkodik, emezek érdekében történik. Eredménye pedig alkalmas arra, hogy a természettudományok szertelen követeléseit kitűzött medrekbe szorítsa, elfogult hiveit pedig észre térítse.

A természet egyedül a törvények, a kényszerűség birodalma. A szellemi tudományokban ott vannak a valóság megismerése mellett a cselekvés normái és céljai. Ezeket amabból nem ismerhetem meg. Ezeknek alapja nem az ismeretelmélet, hanem az elmélyedés, önmagába szállás, elmélkedés, amely a lelki élet egészéből és összefüggéséből táplálkozik. A megismerés alapja pedig a történelem. Ebből vezethetem le a czélokot. Ennek tényei adhatják csak a cselekvés normatívumát. Az emberi nem fejlődésének szemlélése, e szemlélés alapján alkotott megismerés, a cselekvésnek a megismert tények összefüggéséből eredő irányítása, normája és mértéke — ez a szellemi tudományok, a történelmi ész kritikájának lényege. Ez az a nagy gondolat, melylyel Dilthey a múlt század természettudományi törekvései s ezek módszerének kizárólagosságával szemben hathatósan rámutatott a szel-

lemi tudományok önállóságára és az élet kérdéseiben nagy jelentőségére. De nem esett abba az egyoldalú elfogultságba, amelybe a történetbölcsészet rajongói (Montesquieu, Vico Grambattista stb.), akik világgá hirdették, hogy megtalálták a történelem kulcsát, törvényét s egy-egy ilyen metaphysikai feltevés alapján alkották meg történetbölcseleti rendszereiket. Újból ott voltak a történelmi metaphysikának épen a közepén, amelytől szababulni akartak. Ezt az irányt épen úgy elutasítja magától, mint Comte, Stuart Mill és Spencer sociológiáját, amelyről az a nézete, hogy összezavarja a természeti és szellemi tudományok módszerét, a törvények és célok, mértékek világát.

Dilthey működésének iránya és jelentősége adta kezünkbe a tollat, hogy a nevezetes évfordulóról megemlékezzünk. A legnagyobb tisztelet érzelmeivel köszöntjük az ősz tudóst s kívánjuk, hogy friss munkakedvvel sokáig kedvezzon az ég életének.

Dr. G. K.

A Servetnek emelt engesztelő emlék némi visszhangot kelt a hazai reformatus lapokban is, hogy „negyedfélszázados évfordulóján a sötét emlékü eseménynek tehát meglesz az ünnepélyes kiengesztelés holtak szellemei között, s szabad remélnünk az utódokéi közt is“. Ily ohajt részünkről szívesen üdvözlünk. De annak megvalósítására talán csak még sem eszköz az, hogy a reformatus atyafiak a vegyesvallású házaspárok összeadásánál, itt-ott, az unitarius vallású házaspárt is a háromság-formula szerint esketik, mert ez az illetők részéről sem kiengesztelésre nem céloz, sem türelemre nem mutat.

A Petrichevich-Horváth család gyászja. Küküllő-Széplakon megnyílt a családi sirbolt, hogy az ősök hamvaihoz egy új hamvat fogadjon, mely fölé „jó és felejthetetlen anya“ lesz emlékül fölírva. *Özv. Széplaki Petrichevich-Horváth Gáborné, szül. cseszeliczki Szilvássy Ida* hatvanhat éves korában nov. 30-án rövid szenvedés után jobb létre költözött. Temetése dec. 2-án ment végbe Küküllő-Széplakon, hol a P. Horváth család már százévek óta egyik nagybirtokos. Az előkelő úrnő korának egyik legszebb asszonya volt. Haláláról a gyászjelentést kiadták: Széplaki gróf Petrichevich-Horváth-Tholdy Rudolf és neje czegei gróf Wass Rachel, széplaki Petrichevich-Horváth Gábrille, széplaki báró Petrichevich-Horváth Ártur, széplaki Petrichevich Horváth Idi és férje losonczy báró Bánffy Ferencz és fiúk Dezső, cseszeliczki Szilvássy Gizella, báró Kemény Gézáné, cseszeliczki Szilvássy Béla és neje czegei Wass Antonia és gyermekeik, széplaki báró Petrichevich-Horváth Kálmán és neje gróf Csáky Katalin és gyermekeik, gróf Bethen Sarolta, báró Ollerstaedt Károlyné.

Gyász hírek: Szentgericzei Gál Elek nyárádgálfalvi lelkész nagy veszteséget szenvedett neje, *Szentgericzei Gál Elekné, sz. Jakab Eszter* oct. 24-én történt halálában. Az élete 55-ik és házassága 31-ik évében elhunyt jó nőt gyászolják férje, gyermekei és nagyszámú rokonság. — Dr. Veress Vilmos kolozsvári felsőbb kereskedelmi isk. tanárt és családját érzékeny csapás érte, fiok *Veress László* polg. isk. tanuló elhunytában. A szeretett gyermek rövid betegség után. nov. 10-én halt meg szülői, testvérei és a rokonság nagy fájdalomra.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya ujraépítésére.

I. közlemény.

Magyarországi Unitarius Egyház 500 korona.
Sepsikőrspataki Bedő Dániel 200 „

Összesen: 700 korona.

Szolgáljanak e nemes adományok buzdításul a további adakozásra, hogy az egyházközség hatezerkétszáznyolcvannégy korona költségen temploma tornyát újra építhesse, a mi mindnyájunknak ohaja. Ez adományokért a leghálásabb köszönet!

Az egyházközség elöljárósága nevében:

Kolozsvárt, 1903. dec. 10.

PÉTERFI DÉNES,
unitarius pap.

A Székelyudvarhelyen építendő unitárius templom javára tett kegyes adakozások:

V. közlemény.

Ambrus Gergely 119. sz. gyűjtőívén Kolozsvárról: Ambrus Gergely 2 kor., Szabó Domokos, Veres Jánosné, Joanovich Marika, Suchyt Andor, Buzogány Gy., Kasza János, Kolbenheyer B., Papp János, Pál István 1--1 kor., dr. Balázs Ferencz 60 fill., Baló Károlin, Gergely Róza, Jakabos Tivadar, G. János 50—50 fill., Mayer József, N. Viktor, Bőjthe József, olvashatatlan, Bauer József, Pál Dénes, Papp Izidor, N. N. 40—40 fill., Ille Miklós, Kovácsy Károly 30—30 fill., Simon Gézané, Sagerné, Gál Gizella, N. N., M. J., N. N., D. M., N. N., N. J., Furezán Szilárd, H. S., Thorday György, Salamon Jenő, Sánta Albert 20—20 fill. Együtt 20 kor. 40 fillér.

Schuller Gizella 320. sz. gy.-ívén M.-Vásárhelyről: Schuller József 3 kor., dr. Barabás József 2 kor., dr. Kertész, Erdélyi Viktorka, Öcskös, Widder, Albissi Jenő 1—1 kor. Együtt 10 kor.

Az 58. sz. gy.-ívén: A korondi unitárius egyházközség 50 kor.

Csegezy Lajos 228. sz. gy.-ívén Pancsováról: ifj. Csegezy Lajos, Csegezy Szilárd 1—1 kor. Együtt 2 kor.

Homoród-Szt.-Mártonban 1903. július 26-án rendezett Anna-bál tiszta jövedelme 100 kor.

Gyűjtő-ív nélkül A.-Siménfalváról Demeter János beküldött 5 kor.

Inceffy Albert 156. sz. gy.-ívén Tövisről: Farnos Elekné 4 kor., br. Wessselényi Ferencz 3 kor., Boér Jenőné, Boér Lenke, Inceffy Albert, Inceffy Béla 2—2 kor., Székely Ilona, özv. Balogh Jánosné, Márton Ferenczné, Nagy József, Nagy Lajos, Olvashatatlan, Rizó József 1—1 kor., Szonkop Józsefné 60 fill., Diamant Sámuel 50 fill., Debreczeni Elek, Kovács Miklós, Pál Miklós 40—40 fill., Sultz Dániel, Kraff Sándor 20—20 fill. Együtt 24 kor. 50 fill.

294. sz. gy. íven Gyöngyösy Lajos Tasnádról 5 kor.

Pap László 169. sz. gyűjtő-ívén Tövisről: Pap László 10 kor. 60 fill., Géber Hubert 5 kor., Kaufman Gyula, Klein Málvin, Szaboles Endre, Horváth László, Rézer Adolf 2—2 kor., Mátéffy Lajos 1 kor. 20 fill.; Simon Péter, Sófalvi Béla, Borsos Albert, Drach Adolf, Réthly Ignác, Bíró Gyula, Gidáli Lajos, Fried Dávid, Janesó Sámuel, Mandel, Fenyő, Bartha István, Bodor Ákos, Almási Mihályné, Bedő Miklós, Hatvani Sándor, Lukács Péter, Simon Péter, Végh József 1—1 kor., Kuti Elek, Fekete Antal 60—60 fill., Segesvári Ferencz, Levente Albert, Sigmund István, Asztalos János 40—40 fill., Lévai Dániel, Tolán József 30—30 fill., Veress Mihály, Szappanyos Károly, Kiss Ferencz, Balogh Ferencz 20—20 fill. Együtt 50 kor.

A 129. sz. gy.-ívén Ösiky Albert 2 kor.

Paget Olivér 202. sz. gy.-ívén Parajdról: Paget Olivérné 2 kor., özv. Veressné, Stein Dávid, Klőr Vilmos, Damó Dénes, Horváth Zsigmond, Gáspárné, Zeyk János 1—1 kor., Mánya Gergely és neje 1 kor. 40 fill., Daróczy Albert, Szálasi Ferencz 60—60 fill., Makkay Péter, Stein Izsák, ifj. Flepsz Józsefné, Moldován Ödön, Kovács Mihály 50—50 fill., N. N., olvashatatlan, Simonfi Károly, Gagyi József, Zárug János, N. N. 40—40 fill., Mester Lőrinczné, Kendeffi Béla, Mánya Sándorné 20—20 fill., ifj. Ambrus Nándor 10 fill. Együtt 17 kor. 20 fill.

A 324. sz. gy.-ívén Simó József Harasztkerékről 3 kor.

A 319. sz. gy.-ívén Sándor Lajos Déváról 10 kor.

Gyűjtő-ív nélkül: a csekefalvi unitárius egyházközség 10 kor.

A vargyasi zsinat emlékére adakoztak: a) Deák Lajos gondnok gy.-ívén: dr. Ferenczy Géza 40 kor. Gvidó Béla, Jankovich Pál, Jankovich Pálné 5—5 kor., Gálfy Kálmán 4 kor., Kelemen Árpád, József Lajos, Ajtay János 2—2 kor. Benedek K., Fodor Domokos, József Mihály, Barra Lajos, Sándor Mózes, Zajzon Zoltán, N. N., Ferencz Miklós, Bíró Károly, Szathmáry Lajos, Antonya Mihály 1—1 kor. Ürmösy Károly, Ürmösy József 50—50 fill.; Kiss Tamás, Kertész Lajos, Zakariás József, Czirmay László 40—40 fill.; Bíró Gyula 20 fill. Együtt 78 kor. 80 fill.

b) Kisgyörgy Sándor esperes gy.-ívén: id. Daniel Gábor 10 kor., Pálffy Mihály, Székely Miklós 5—5 kor., Kisgyörgy Sándor, Kovács János, Tana Sámuel, dr. Gál Kelemen, Gálfi Lőrincz, Szabadi Tivadar 3—3 kor, Józán Miklós, Demeter Lőrincz 2—2 kor., ifj. Péterfi Sándor 2 kor. Együtt 43 korona.

c) Vári Albert lelkész gy.-ívén: Ferencz József 20 kor., Szentiványi Miklós, Mikó Imre 10—10 kor., Boor Jenő 3 kor., Nagy Lajos, Szentiványi József, Nagy András, Osváth Áron, Pap Mózes, Szász Ferencz, Raffaj Dani, Bedő Lajos, Kopp József, Szabó Albert, Szabó Gábor 2—2 kor., Lázár Mihályné, Gelei Vilmos, Osváth Gábor, Osváth Gáborné, Osváth Róza, Szabó Mózes, Olvashatatlan, Boda Károly, Varga Dénes, Benczédi Ferencz, Baczó Gábor, Kovács Imre, Dombi Kriska, Sándor Géza, Tóth Vilmos, Ba-

rabás István, Sipos Ignác 1—1 kor., Boda Albert 50 fill., Kis Mózes ígéretben egy szekér mész. Együtt 82 korona 50 fillér.

Ferenczy József 210 sz. gy.-ivén Vajda-Hunyadról: Dr. Kővári Ernő, Ferenczy József 3—3 kor., Hajdu Géza 2 kor. Együtt 8 korona.

A 175. sz. gy.-iven: Péterfi Lajos Páncsováról 3 kor.

A vargyasi „kötőke-társaság“ a zsinat alkalmával eladott képes-levelező-lapok árából Máthé Jánosné szül. Teslák Agnes urnő utján beküldött 30 korona.

Az I—IV. közlemény összege 3851 kor. 69 fill.

E közlemény összege 554 „ 40 „

Összesen 4406 kor. 09 fill.

Ugy a szíves gyűjtők, mint a kegyes adakozók, fogadják hálás köszönetünket.

Sz.-Udvarhelyt, 1903. dec. 2.

DEÁK LAJOS,
gondnok.

BARABÁS ANDRÁS,
pénztárnok.

VÁRI ALBERT,
lelkész.

A nagyajtai unitárius egyházközség új papi házának építéséből fennálló tartozások törlesztésére adakoztak:

(I. közlemény.)

Dr. Ferenczy Géza 213 kor., Péterfi Dénes (Kolozsvár), Péterfi Albert (Ny.-Szereda), ifj. Darkó György 20—20 kor., Csongvay Lajos (M.-Vásárhely), id. Péterfi Sándor (Nagyajta) Péterfi Lőrincz, Kuttlik Ferencz ág. ev., Lőfi Ödön lelkész 10—10 kor., id. Zoltán György, Darkó Aron (n.-úti), id. Simon György, Simon József 6—6 kor., Kerékgyártó Lajosné ev. ref., Biró József ev. ref., Bihari Dávid, Tana Albert jegyző, Péterfi Gyula (Héviz), ifj. Péterfi Sándor (Nagyajta), Benedek András, id. Darkó Lajos 5—5 kor., Dombi József, Péterfi Aron (H.-Almás), ifj. Zoltán György, Répa Mihály, id. Simon Aron, Imecs András ev. ref., Lőrincz Ferencz, id. Bartha György 4—4 kor., Útő András énekevezér, Péterfi Lajos, Porzsolt Józsefné, Darkó József (Fiatfalva), ifj. Kőrödi István 3—3 kor., Török Sándor, Németh Lajos, Péterfi Gábor, Berecz Lajos, Szentpáli Sándor, id. Bartha András, ifj. Keresztes Sámuel, Rétyi Aron, id. Kisgyörgy Aron, Dr. Sárkány Miklós (M.-Vásárhely) 2—2 kor., id. Kisgyörgy Dávid, Benedek Lajos ev. ref. (Ny.-Szereda), Szakács József, Farkas István, Darkó Lajos tímár, Dézsi Sándor, Mészáros József, Péter János, Kőrödi András, Dézsi Jónás, Dévay Antal róm. kath., Darkó Imréné, Keresztes József felső, id. Lőrincz István, Ferencz István 1—1 kor., Varga Józsefné 40 fillér. Összesen 469 kor. 40 fillér.

Fogadják a nemes szívű adakozók legnagyobb köszönetünket.

Kepeváltsági alapja javára adakoztak az 1903. évben:

Dr. Ferenczy Géza	200 kor.
„ Benedek „ András „	58 „
„ Benedek „ András „	14 „
Összesen	212 kor.

Kövessük minél többen a nemes példát!

Nagy-Ajta, 1903. december hó.

LŐFI ÖDÖN,
unitárius lelkész.